

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42:373.6

781.7(497.5)

398.8(497.5)

Primljeno: 24.5.2012.

GANGA: PRIPROSTO (POLIFONO) SKUPNO PJEVANJE

SREĆKO LORGER

SAŽETAK: *Ganga* je karakteristična ponajviše za središnji dio dinarske zone i obično se opisuje kao “grubo, primitivno, nestandardno, netemperirano” petoglasje pomaknutog takta. Slavenske paralele, kada tražimo podrijetlo riječi *ganga*, nisu uvjerljive iako ćemo naći niz formalno-semantičkih podudarnosti (npr. glagol *ganati* u značenju: *pjesma, govor, priča, šala, proricanje, zagonetka* itd.). Ova se “zagonetka” pokušala odgonetnuti preko njem. *Gesang*, pa i od lat. glagolskog oblika *canto*. U posljednje je vrijeme prilično rašireno mišljenje da je riječ *ganga* stigla preko albanskoga jezika, odnosno ilirskog prežitka, a ako za to nema uvjerljivih dokaza, poseže se za nekim supstratom. Za zagovornike indoiranske teorije pitanje “izkona naše gange” očito je nerješivo u balkansko-slavenskom okružju. U uzmorskim vernakularima *ganga* je najčešće “veselica, grupna zabava, provod, bančenje, lumperaj i sl.”, najvjerojatnije preuzeta iz tršćanskoga (tal. *ganga* < engl. *gang*, u žargonu *ghega, ghenga*, što je zapravo *brigata, compagnia*). Zagorski dvostih teško se može povezati s tim etimonom koji je potekao iz lučkog miljea. Predlažemo stoga da je taj folklorni idiom onomatopejskog postanja, da je u gangi inkorporiran zvuk imitiranja gusala, da je riječ motivirana popratnim slogom *gan* ili njegovim varijantama s izmijenjenim vokalom.

Ključne riječi: *ganga*, polifono pjevanje, Dalmatinska zagora, etimologija, folklor

Keywords: *ganga*, polyphonic singing, Dalmatian Zagora, etymology, folklore

Fra Silvestar Kutleša piše: “Seljaci, samo neka su siti, razgovorni su i veseli, uvijek gotov pivaju. Građani, bili siti ili gladni, uvijek ozbiljni i zamišljeni i osičiti. Ko da jim je kuća izgorila! Koji je uzrok toj velikoj razlici sela i grada? Ili je razlika i uzrok samo vanjski ili nutrenji? Uzrok je neimanjščina i neuzgoj kod

seljaka, kod građana krivi uzgoj. Razlika je i tlesna i duševna, pače više duševna nego tlesna” (*Imocki*, 22).

Došli smo eto do *pisme* - **gange**. Ona je često i književna tema.

“I za ovo božićno vrijeme dok su kod kuće, vucaraju se po okolnim selima, uglavnom po krčmetinama, te junački zagrljeni pjevaju neke pogrdne pjesmice odozgo dovučene i još pogrdnije dvostihe ‘**gange**’, koje sami izmišljaju... ne jedu već žderu, ne piju već loču, treskaju čaše i bocune, lome čepove i tapune, nek cure vide: tko harči, taj i tabači, ovaj, ima!” (Raos, P&S, 307).

Ili: “A sve što na svijetu ima može se kupiti zdravom valutom, hoćemo reći zdravom jasprom. A za jaspru:

*Može, dragi, ako ćeš na putu,
samo vadi nimačku valutu!*

Eto, tako vam je otkad odoste, to vam je štono reče pjesnik, ‘ta sva povijest roda moga’! A moj rod **ganga** i ojkovica, bura u badnju - zahuču, pa oduši! Što hoćete?... Zar se u svoje vrijeme niste i vi tako tužili i u djedovima Boga gledali?! Pa vam je i ova moja tužaljka u redu! E, kad vam je u redu, drž’te je tvrdo i ostanite gdje jeste, a ja odoh...” (P&S, 588).

U HER etnološki pojam **ganga** objašnjava se kao “momačko skupno pjevanje narodnih pjesama u kojem jedan pjevač pjeva melodiju, a ostali ga prate držanim tonom”. Kod Anića još ćemo naći da je *gánga* “pjevanje u okviru priprostoga lokalnog melosa”.¹ **Gàngâš** je “onaj koji pjeva *gangu*” i pejorativno “onaj koji je poput onih koji pjevaju *gangu*”.² Impf. **gángat(i)** podrugljivo znači i “pjevati

¹ U HER (3, 302) i u VAn (340) pogrešno se navodi da je to “momačko pjevanje”. Poznato je da *gangu* pjevaju i žene! Teško je shvatljivo da je u popularnom priručniku natuknica u pl: “**gange** (gangalice), nar. pjesme raširene oko Imotskoga i u Z Hercegovini; pjevač pjeva melodiju s odgovarajućim tekstom, a ostali ga prate držanim tonom” (HOL, 3, 289). I u *Muzičkoj enciklopediji* stoji nepoznati (!) plural - *gange*, nema sumnje pod Žgančevim autorstvom (Žganec, 1951), što prihvaćaju i još neki etnomuzikolozi (npr. Rihtman). “**Gange** (gangalice), narodne pjesme, koje se pjevaju na način primitivne polifonije tako da obično jedan pjevač pjeva melodiju i riječi, a drugi ga prate nekim ležećim tonom, izgovarajući slogove: *gn, gn* ili *gan, gan...*, imitirajući takvom pratnjom svirku narodnih gusala. Ovaj način pjevanja raširen je oko Imotskoga, a odatle je poslije austrijske okupacije počeo prodirati u zapadnu Hercegovinu i dopro je sve do Prozora i Kupresa. Ima više vrsta *ganga*, a razlikuju se po kraju i načinu izvođenja, pa su im i imena raznolika: *bekinska, nahinska, bosanska, sicavica, brojanica, rastezavica* i dr.” (ME, 1, 651). Nosić upozorava da izraz *gangalica* (sufiksalna tvorenica, knjiška riječ), u krajevima gdje se *ganga* pjeva, nitko ne upotrebljava (1999: 79). Ispravno je *bekijska*, adj. *bekijški*, od *Bekija* (regija između Neretve i Imotskog polja); *nahijska* od *nahija* ili *nàhija* (manja upravna jedinica u Osmanskom Carstvu).

² Anđelko Mijatović koristi termin *gangač* umjesto standardnoga *gangaš* (*Ganga*, 30, 31, 32, 34).

iz svega glasa, bez dinamike” (adj. **gàngāškī**, adv. **gàngāški**). Šonje ima ovu definiciju: “narodna pjesma u Hercegovini i dalmatinskoj Zagori, u kojoj na način jednostavnog višeglasja melodiju prati ležeći vokalni ton na slogu *g(a)n*” (RjLZ, 279). RSA donosi *gánga* s tumačenjem “otegnuto, jednoliko hercegovačko pevanje, pri kojem obično jedan pevač ‘vodi’, a ostali ga prate ponavljajući gan-gan-gan”, te impf. *gángati* i gl. im. **gángānje**, potkrijepljeno primjerima iz *Zbirke reči iz Hercegovine* (1956) Mostarca Jovana Radulovića:

“Već se čuje **ganga**. Regrutna komisija danas vrši pregled seoskih mladića.

Zdravica gazda Ilijina ispala je pravo, naduveno **ganganje** i svi su se osjećali da i on sam ne vjeruje u ono što govori.

Čujete li one snažne brđanske glasove kako **gangaju**?” (RSA, 3, 184).

ARj, BI, ERj, BenRj, RMS i *Adok* ne osvrću se na tu riječ. Dakako, u rječnicima Imotske krajine *ganga* je zastupljena skladnijim opisom - “narodno pjevanje jednostavna blagoglasja”, pa od mila **gangāšica** - žena koja pjeva gangu (Imot, 107). Imamo i opširnije opise. “U gangi sudjeluje bar dvoje, a može biti i desetak (muški ili ženske). Od toga jedan *piva*, *vodi* (taj je *pivač*, on jedini izgovara riječi i glas mu mora bar malo nadjačati ostale), a ostali *gangaju*, *prate*, *privaćaju*; oni moraju gangati na istoj visini (inače kažu da im *para grlo*). Ganga je jedna cjelina i svi se moraju složiti. Dobar pjevač imao je svoje mjesto u društvu” (RjDZ, 102-3). “Jedan iz skupine pjeva osnovnu melodiju a ostali ga *prate/gūsle*” (Stud, 126-7).³

Ganga, kao što piše Nikola Buble, pripada osebujnom glazbenom svijetu, karakterističnom ponajviše za središnji dio dinarske zone. “Kao prepoznatljiv kulturni simbol *ganga* pridonosi ustrojstvu identiteta glazbene svijesti čiji prapočeci sežu duboko u prošlost. Ta glazbena svijest nazočna je, u naše vrijeme, kod življa ruralnih sredina ili pak življa neposrednog ruralnog podrijetla (bližih i daljnjih potomaka nekadašnjih polunomadskih stočara) ponajprije s područja dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine (susrećemo je u bližoj ili daljoj varijanti i kod stanovnika kopnenog zaleđa sjeverne Dalmacije, stanovnika istočne Hercegovine, Bosne, Srbije...)” (Buble, 1992: 143).

³ Prozodija, kad je u pitanju riječ *ganga* i njezine izvedenice, prilično je “šarolika”. U RSA (3, 184) svi su naglasci točni (*gánga*, *gángānje*, *gángati*, *gángām*), a kod Anića (VAn, 340) neki su pogrešni, osobito u prvim izdanjima (*Rječnik hrvatskoga jezika*, 243) - *gānga*, *gāngī*, *gāngajūci* *gāngānje*, *gāngati*. Milan Nosić smatra da bi ti leksemi trebali imati ove naglaske: *gānga*, Gpl. *gāngā*, *gāngāš*, *gāngāškī*, *gāngānje*, *gāngati*, *gāngām*, *gāngajūci* (1999: 79). Postoje i sitnija nesuglasja među izvornim govornicima. Npr. Šamija ima *gāngat*, *-an* (Imot, 107), a Babić *gāngat*, *gāngān* (Stud, 126).

Oni koji su pisali o gangi, a u većoj ili manjoj mjeri karakterizira ih osjećaj plemenske pripadnosti, smatraju da je ta omiljena pjesma potekla upravo iz njihova rodnog kraja. To pitanje prestiža posve je nebitno. Prisjetimo se samo amblematičnog Mate Škutora. *Gango moja 'ko te izmislja / Škutor Mate, đaval ga odnija.*⁴ Činjenica je da se ono što podrazumijevamo pod pojmom *ganga* javlja samo u imotsko-bekijskom arealu i nešto šire u zapadnoj Hercegovini.

Mijo Milas kaže da se riječ *ganga* pojavila tek početkom 20. stoljeća. “Stariji ljudi iz Imotske krajine prije nisu čuli ni za tu riječ, a ni za takvu vrstu pjevanja. Ona je dakle relativno iz novijeg vremena iako je i prije (kao i danas) postojao narodni dvostih, ali on se ne bi smio miješati s *gangom*. Ima čak i prijelaznih oblika *gange* prema drugom načinu pjevanja a još se naziva *ganga*. Ipak, strogo uzevši, *ganga* je specifičan način pjevanja i treba ga dijeliti od drugih načina. Narod se stvarajući *gangu* služio iskustvom glazbala koje prati pjevača, pa je i on s vremenom došao na ideju da počne oponašati gusle koje su jedino glazbalo u Imotskoj krajini koje prati pjevača. (...) Zanimljivo da generacije rođene prije 1890. (osim iznimno) nisu pjevale *gangu*. Tako npr. moj djed i njegovih nekoliko rođaka nisu pjevali *gangu* dok su je generacije iza 1890. redovito pjevale pa iz toga zaključujem da se *ganga* u Imotskoj krajini počela pjevati u današnjem značenju oko 1900. godine ili koju godinu ranije. Pričali su mi stariji ljudi da se *ganga* prije nije pjevala u Sinju, nego *rera*, kao što se nije pjevala ni u Duvnu, a u Imotskoj krajini se odavno pjevala. Dakle iz Krajine se *ganga* širila u susjedna područja, područje Imotske krajine, uz manje nepravilnosti, djeluje kao epicentar (izuzevši Primorje) teritorija gdje se *ganga* pjeva. Ovo je još jedan dokaz da je *ganga* izvorno imotsko pjevanje, nastalo na ovom teritoriju, odakle se širilo na okolna područja. Zbog uskih veza između graničnih područja Hercegovine i Imotske krajine ne može se isključiti da se *ganga* mogla pjevati u ovom području kad i u Imotskome. Svakako da je izvorište današnje *gange* u području Imotsko-bekijskog polja. Da je *ganga* nastala prije, budući da je imala sve uvjete širenja, sigurno bi se bila proširila na veći prostor od današnjega, što je još jedan dokaz da je relativno novijeg datuma” (Milas, 1981: 23-24, bilj. 19).

Fra Ivan Glibotić u tekstu *Naše ojkanje i ganganje* još je određeniji:

“Ovo pjevanje, koje mi zovemo *ganga*, nije bila *ganga* u starije doba, jer se nije pjevalo *gan*, *gan*, nego su oba glasa pjevala tekst. Tek nekoliko godina pred svjetski rat, oko god. 1910., počelo se *gangati*, tj. drugi je glas mjesto

⁴ O tome opširnije u radu *Škutor - podrugliv naziv* (u tisku).

teksta počeo pjevati *gan, gan*, zapravo: *ga, ga*. Sjećam se, da se meni kao djetetu nije sviđala ta novotarija, jer sam i ja pjevao, i kako, na paši ili noseći vrećicu grma ili šušnja, a u zobnici za obrok malo ječmena ili kukuruzova kruha. Tako nam je bilo svima. Ipak smo pjevali sve u šesnaest! Kako je na došlo to ganganje ne znam. Netko je počeo, imitirajući gusle, i nastala je revolucija, kao i druga revolucija. Momcima i djevojkama se to sviđjelo i gangali su (s početka gagali) pa danas svi gangaju. Eto, neka se i to znade!” (Glibotić, 1978).

Stručnjaci smatraju da je ganga nastala i opstala u Imotsko-bekijskom polju, za razliku od *rere* ili *ojkanja* u drugim krajevima Zagore. Novija istraživanja drže da je ganga vjerojatno nastala oko gusala, tj. slušajući guslare, glasom se oponašao zvuk gusala. Također se smatra da je možda nastala na temeljima *putničkog pivanja* ili *kantanja*. Sigurno je da je ganga novijeg nastanka, a ako se *zaojka*, to je sporadična “pojava”.

Ganga se obično opisuje kao “grubo, primitivno, nestandardno, netemperirano” petoglasje pomaknutog takta. Nema sumnje, jedno je od posljednjih uporišta arhaičkog načina glazbenog razmišljanja dalmatinskog zaleđa. Najprepoznatljiviji stil je dvoglasno pjevanje u tijesnim intervalima, kao u žanru *rere* i *ojkavice*. Uglavnom su posrijedi deseterački dvostihovi, najčešće u rimi, pa i sa cezurom (4/6). Npr.: *Otkad nismo, || za miloga Boga, / Zagangali || jedan kraj drugoga*. “Metar ovih stihova sastoji se samo od dvosložnih i trosložnih stopa sa naglašenim prvim slogom” (Rihtman-Šotrić, 1970: 366). “Deseterac je inače najčešći stih zapadnohercegovačke glasbene pridaje (brojka, bećarac, džotavica, pivanje “na bas”, pa i putničko). Dvostih na koji se piva ganga ima parnu rimu (*aa*), u većini slučajeva žensku (*ljutā - putā; prpē - krpē*) i vrlo ridko daktilsku (*vedrenōj - zelenōj*). (...) Uporaba se nedeseteračkoga stiha u gangi smatra iznimkom i inovacijom (virojatno “najinskom” ili imotskom), i ostvaruje se u vrlo malom broju napiva.”⁵

U većini slučajeva pjevači i svirači nisu sposobni racionalno objasniti vlastite postupke pri *pivanju*. Terminologiju kojom se tom prilikom koriste neupućenu je slušaču teško razaznati (npr. *gònit, vātāt* i sl.).⁶ Taj specifičan glazbeni svijet po Čaleti je “jedan od najmarkantnijih simbola regionalnog identiteta” (2007: 556).

⁵ Navedeno prema Kraljević, IR (analiza sačinjena na osnovi 121 *pivanja* s dvostrukog CD-a HKUD-a “Hercegovac”).

⁶ “U toku pjevanja u kojem učestvuju tri pjevača uloga svakog glasa je jasno određena. Za prvi glas, tj. za prvog pjevača kažu da ‘priginje’, ‘oduzima’, ‘sleginje’, ‘počinje’, a za ostalu dvojicu pjevača da ‘gangaju’, ‘voze’, ‘prate’, ‘preuzimaju’” (Rihtman-Šotrić, 1970: 369).

O gangi se dosta pisalo s folklornog stajališta. Ne smijemo mimoći tri autora koji su kod nas prokrčili put etnomuzikološkoj disciplini: Franjo Kuhač (Rad, 1877-1883; 1905-1909), Ljudevit Kuba (ZbNŽO, 1898-1899) i Antun Dobronić (ZbNŽO, 1915). No, među doajenima naše muzičke misli ne bijaše previše razumijevanja. Dobronić je to jasno istaknuo: “Poput mnogih drugih narodnih tvorba, seoska je popijevka još i danas pred nama zastrta koprenom duboke neizvjesnosti. Revni i vrlo zaslužni sabirač Fr. S. Kuhač i uza sve poznavanje pučke glazbe, rekao bih, u jednu ruku kao patriot bijaše odviše šoven, a u drugu opet stručno premalo obrazovan, a da bi nam mogao potpuno osvijetliti ovu jamačno pretamnu stranu narodne naše psihe. Dokazom je njegova vanredno marljivo kompilirana, ali stručno i praktički neprihvatljiva teorija o ‘osobinama pučke glazbe a naročito hrvatske’” (1915: 1). “Ni Kuba u tom pogledu ne bijaše mnogo bolje sreće. (...) Kao nekritičnu ne možemo da usvojimo Kubinu sistematizaciju naše pučke umjetnosti zvukova, jer je neosporivo, da svim ovim čisto spoljašnjim oznakama mora da je jedan dublji, recimo *glazbeno-psihološki* povod” (1915: 2).

Dobronić uspoređuje pučku glazbu sela i grada:

“Naš čoban zazire od t. zv. gradske i varoške glazbe; naš lacman se ježi, kad sluša seoski pjev. Dakle često niti u samom kilometru razmaka gotov kulturni jaz! Ne razumiju se! A i kako bi se razumjeli, kad svaki od njih *govori* sasvim drukčijim glazbenim jezikom!” (1915: 3).

Dobronić analiza dvije popijevke “iz skrajnih točaka slavenskoga juga” te zaključuje: “Novija jugoslavenska popijevka dur i moll glazbenoga sistema put zapada je sve to dijatoničnija, simetričnija i ritmički jednoličnija; naprotiv, put istoka je melodički sve to eksotičnija, asimetričnija i ritmički bogatija. Sve je pak ovo prirodna posljedica historičkih prilika našega naroda kroz poznije vijekove” (1915: 6). A glazbovanje dalmatinskog zaleđa uvrštava u onu našu pučku muziku “u kojoj nema govora o jasno određenim intervalima” i koja u svakom pogledu “odskae samo svojom *embrionalnošću* i *amorfnošću*” (1915: 7).

Joško Čaleta u radu *Antropološki pregled glazbovanja* ističe da se prema Dobronićevim razmišljanjima taj glazbeni sustav, premda je najstariji, vrlo dobro sačuvao. “Putujući po raznim krajevima, Dobronić primjećuje razlike u ‘primitivnom pjevanju’, ali ga dojam koji ova glazba ostavlja na slušatelja navodi na razmišljanje da se ono, uza svu svoju raznolikost, ipak razvilo iz istog izvora” (2007: 553).⁷

⁷ Dobronić je pobornik “genetičke škole”, pa njegova istraživanja slijede “evolucijski razvoj glazbe koja u dubini spaja sadašnjost i prošlost, a u širini istok sa zapadom”. To evolutivno dokazivanje pravocrtnog redosljeda nastajanja različitih glazbenih formi danas je prevladano. Ipak, valja naglasiti da je i sam Dobronić priznavao istodobno postojanje više glazbenih sustava.

Interesno područje gange, njezina literarna potka je “sveopća, svestrana i raznovrsna”. Ona je kao pjevno-glazbeni pojam i usmeno stvaralaštvo, rekao bi Anđelko Mijatović, “zabilježila svaku pojavu i svako zbivanje u društvu i području gdje živi, od najobičnijega i najbanalnijega do najznatnijega, opjevala je mnoga mjesta i mnoge osobe, kao kronika sačuvala je od zaborava prošlost ljudi i prošlost svoga kraja, svjedoči o ljudskim patnjama i nevoljama, o željama, htijenjima, srtajima i posrtajima, uspjesima i padovima, prenijela nam je mnoge etnološke i etnografske pojmove te mnogo šalu popraćenu humorom, ironijom i sarkazmom. Upravo ta njezina svestranost i obuhvatnost, iako se radi o glazbenom izričaju i poeziji, učinila ju je čuvaricom životnoga iskustva i životne filozofije pučanstva u njezinu području” (*Ganga*, 37). Dakle, kroz pjevanje gange se razgovaralo i dogovaralo, prigovaralo i odgovaralo, hvalilo i ogovaralo. Ako zanemarimo mnoge lascivne (erotske) dvostihove,⁸ društvena zbivanja zauzimaju značajno mjesto.

Mladi Miroslav Krleža zapisao je tri (anti)ratna dvostiha o Austro-ugarskoj monarhiji:

Care Karlo i Carice Zita, / što ratuješ kada nemaš žita?
Franjo Josip kupio benzina, / na bubanj mu ode carevina...
*Vranja Josip i Verdinand Vranja, / porcija nam svakog dana manja.*⁹

Mladen Vuković (2005: 123) dodaje još dva:

Oj Hrvati, di vam momci trunu, / u Basencu, za Franjinu krunu.
Oj Tirolu, smislit te ne mogu, / na tebi sam izgubio nogu.

U povodu tih gangi Krleža kaže: “O caru Karlu, Ziti, Franji Ferdinandu, Franji Josipu, o nadvojvodama, grofovima i popovima, ovaj naš antemuralski, graničarski narod mislio je politički mnogo bistrije, klasno svjesnije, dijalektički mudrije od našeg Sabora, od naše štampe, od naših pjesnika i od sveukupne naše inteligencije” (1977: 389). Ili još oštrije: “Masama, koje su stoljećima tuđe torbe nosile i tuđe krave muzle, a s praznom kesom i šupljom stražnjicom pred praznim jaslama i uredima i kasarnama crne kolače žvakale, govor zlata, zlatnih ključeva i banaka, mitara, biskupskih poslanica bila je stvar daleka i neshvatljiva. Na našim gospodskim duhovnim gozbama ta naša plebejska ‘fukara’ (po mišljenju svoje vlastite gospode) nikada ni kašike nije imala, a ako je već

⁸ Barem u tome je u pravu Vladimir Dvorniković kad govori o “narodnoj pornografskoj fantaziji”.

⁹ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1914-17. Davni dani I*, prir. Anđelko Malinar. Sarajevo: Oslobođenje, 1977: 398-399.

kada bivalo da se i neimaštine, golaćima i sirotinji posveti neka samaritanska pažnja, onda se to događalo u svetu nedjelju, kada se narod minutu-dvije mogao naslušati serafinske glazbe orgulja, udahnuti po koji dim iz kandila, a popu ostaviti za tu slabu kazališnu predstavu kokošku i pogaču iz bisaga”.¹⁰

I u recentnim radovima nezaobilazan je “politički kontekst”. Tako Ankica Petrović (1995) zaključuje da je ganga u devedesetima postala *general symbol of primitivism and socio-cultural regression* (ib., 70), pa se njezina kreativna energija pretvorila u destruktivnu energiju koju predstavljaju moćni pojedinci podrijetlom iz Hercegovine. Cijeli ovaj fenomen pejorativno naziva “ganga kultura”, kojemu pridaje konotacije nacionalizma.¹¹

U uvodnom tekstu antologije Anđelka Mijatovića (2004), ili u vrijednoj zbirci *Lovrečka ganga* Ante Ujevića (1996), studiji Mladena Vukovića (2005) itd, bez obzira jesu li ta razmišljanja posljedica ratne situacije koja je utjecala na osobnu sudbinu, prisutan je jednostrani istraživački pristup. Ganga se gotovo poistovjećuje s domoljubnim herojskim napjevom, a njezini agitatori bili su mahom zatočenici komunističkih kazamata. Sigurno, u rigidnim vremenima bilo je žrtava tzv. “verbalnog delikta”. No, ne treba smetnuti s uma da je svojedobno bilo i “partizanskih guslača”. Uostalom, naći ćemo iste gange, u kojima je samo zamijenjen glavni protagonist. Iz tog (nacionalnog) kaleidoskopa - a paralelu možemo povući s glasovitom Sinjskom alkom, viteškom igrom koja se po potrebi “trčala” za kralja, poglavnika, maršala, vrhovnika... - izdvojimo reda radi nekoliko primjera:

Ja ustaša i moj čaća bio, / otac sinu zanat ostavio.

Druže Tito ljubičice bila, / tebe voli omladina cila!

Druže Tito ne može se više, / jedan radi, a petero piše.

Oj Tuđmane jabuko sa grane, / Hrvatskoj si izličio rane.

Franjo Tuđman gleda sa nebesa, / kako Mesić Hrvatsku rastresa.

* * *

U ovom ćemo se tekstu zadržati na etimologijskim dvojbama oko riječi *ganga*.

Slavenske paralele, kada tražimo podrijetlo riječi *ganga*, nisu uvjerljive. Na početku, iako nema izravne veze s našom temom, zanimljivo je donijeti i jedno doista arhaično Kuhačevo izvođenje riječi **gega**. “Osim glagola *guslati* rabe i

¹⁰ M. Krleža, *Dnevnik*: 390-391.

¹¹ Usp. Čaleta, 2007a: 170.

gegati, vijati, redati... Glag. samostavnici jesu: *guslanje, geganje, vijanje, redanje i gudjenje*. Onaj koji gusla, zove se *guslar, gudač ili gegavac*” (1877, /38/: 5).¹² “U nekih južnoslovenskih krajevih, n. pr. u Dalmaciji, ne znadu sada, što upravo znači rječ ‘gega’, pa tumače obično: ‘krilom’ (Schoss), a ‘gegavac’: lienim hodaocem. U prenešenom smislu znači nešto ovo tumačenje, budući da se gega zbilja drži u krilu, a što gegavci u istinu nemarno i lieno hodaju. Ali da je glagolni substantiv u početku drugo značio, ne lieno hodanje, nego zvučenje, glasbovanje, veli nam staroslovenština. Miklošičev ‘lexicon palaeoslovenicum’ kaže: ГЖГНАТИ, murmurare, mussitare; ГЖГНАНИЕ, γογγισμός, mussitatio; ГЖГНИВЪ, ГЖГНІВЪ, murmurans, *slov.* gôgnjati, *sansk.* gundž, murmurare, *grč.* γογγύζειν” (1877, /38/: 49).¹³

Riječ *ganga* možemo povezati sa sveslavenskim glagolom *ganati / gonetati* nastao od *gad-nati* (*dn / tn > n*). Praslav. **gatati* uspoređuje se s avest. *gāthā* (pjesma, govor).¹⁴ Razumljivo je stoga što je Marulićevo *gatanje* zapravo *pjevanje* (*kantanje*).

U *Juditi* Marulić dopisuje marginalnu glosu: *Trikrat troj. Devet biše božic i meju njimi Apolo s kitarom, kih poeti prizivahu na pomoć gatanja al kantan'ja njih veras* (*Jud*, 13). U izvornoj grafiji (I, 15) ovako izgleda: “Trichrat troi deuet bišce bozic imeiugnimi Apollo schitarō chih poeti priziuahu na pomoch datāia ali chantania gnih ueras”. Riječ *datāia* od Kukuljevića (SPH, 1, 67) nadalje transkribira se kao *gatan'ja* ili *gata[n]’ja*.¹⁵ Predlažući izmjene i poboljšice na tekstnoj i semantičko-leksičkoj razini, Bratislav Lučin se temeljito osvrnuo i na ovu dvojbenu transkripciju (2002: 210-211). Od velike su pomoći Putančevi radovi (Putanec, 1985; 1991). Naime, glagol (*z*)*datati* dalmatinizam je nastao iz latinskog - romanskog *dictare*. Taj glagol prvotno znači “diktirati, kazivati u pero”, a zatim u srednjovjekovnom latinitetu “sastavljati, pisati”, naročito

¹² *Gégavac* - “čovjek koji se gega kad ide, a od toga će biti postalo što u Slavoniji tako zovu slijepce” (ARj, 3, 127). “Ein träger Gänger; qui segni gradu incedit” (SrRj, 85). *Gégat se*, impf. - “klatiti se u hodu, hodati ljuljajući se” (Imot, 109). Id. Stud, 128.

¹³ Preciznije i opširnije vidjeti u LPal, 150.

¹⁴ Avesta je zbirka zoroastrijskih svetih tekstova sastavljenih na avestičkom jeziku. Sedamnaest *gāthā* (strofa) vjerojatno je sastavio sam Zaratuštra (Zarathuštra), i najstariji su dio Avesta. Jezik tih himni podsjeća na indijske Rigvede, himne koje su sastavljene u Punjabu između 1500 i 1200 pr. n. e. (pali *gāthā*, prakt., sindhi, hindi *gāhā* - “stih”). Zabilježimo i romske neoindizme: *gajaka* (pjesnikinja), *gajakipe* (pjesništvo), *gajako* (pjesnik), adj. *gajakuno* (pjesnički) (Kajtazi, 2008: 77). Inače, sveta rijeka Indijaca *Gānges* (*Ganga*), sanskrtski *gaṅgā* znači samo - “rijeka”. Grci poznaju oblik Γάγγης.

¹⁵ Kukuljević (1869), Kušar (1901), Štefanić (1950), Slamnig (1970), Franičević (1974), Moguš (1988), Tomasović (1991), Moguš (1998).

“stvarati, sastavljati pjesme”. Prema tome, Marulićevo: “datāia ali chantania gnih ueras” treba transkribirati: *data[n]’ja ali kantan’ja njih veras* i tumačiti: “sastavljanja ili pjevanja njihovih [tj. svojih] stihova”. Radi se dakle o dvije djelatnosti pjesnika, u prvoj o sastavljanju, stihovanju i versificiranju, a u drugom o svečanom pjevanju tih pjesama (verasa), eventualno uz kakav instrument. Pjesnici su za jednu i drugu djelatnost upomoć sazivali muze i Apolona (Putanec, 1991: 58).¹⁶

Riječi **gátnja**, **gátka** (< *gatati*), **ganka**, ne samo u značenju “pjevanja”, ušle su u naš stariji jezik. Kod Zoranića ćemo naći i *ganku* i *gusle*.

“Nu - reče Gostmil - pokol nijedan stumačit umi **ganku**, rok vam do sutra budi vrh nje misliti. A sada molim vas, Slavgore i ti Dvorko, one pismi uzpojte ke niki dan milujuć baščinu na promin izrekoste. - Tad oni: - Budi - rekoše, da ne samo nam da i svim vam ostalim općene nevolje počitujuć bol se ponavlja, da kad vam je ugodno tako, ugoditi hoćemo. - I tako svaki svoje gusle narediv, tihim i neuzvišenim glasom najpri tako peti Slavgor poče...” (*Planine*, 182).¹⁷

“Reci meni, restuč na koj su teržani, / kraljev ime uzdaržuć cviti napisani,¹⁸ / tere se ustani, reći ću, da s’ dobil / gusle i glas mani [meni] i da s’ **ganku** upril” (*Planine*, 162).

Franc Miklošič pokušao je odgonetnuti ganku:

“**gada-**: **asl.** *gadati conjicere*. **nsl.** *uganoti*. **b.** *gadaja mutmassen*. *gadač wahrsager*, **č.** *hádati rathen, sagen*. **p.** *gadać. gadka. gadacz, gaduła schwätzer*, na dohad *auf gut glück aus dem klr.* **ns.** *godaš. klr.* *hadaty wahrsagen, denken*. *hanuty, uhanuty. uhad. hadka. wr.* *hadać. hadka. othanuć. r.* *gadaty rathen. dogadъ. dogadka. zagadka. - lett.* *gādāt sorgen*, *lit.* *godīti errathen. Neben gadati besteht* **asl.** *gatati conjicere*. **b.** *gatam vb. Vinga. gatkam vb. gatanka rāthsel. s.* *gatati wahrsagen, hexen. gatnja erzählung. - rm.* *gātāi und îngiči vb. Neben gadati und gatati existirt ganati, das wohl aus gad-nati entstanden ist. asl.* *ganati rathen. nsl.* *vganka meg. vganjka. zaganka habd. rāthsel. klr.* *nahanka andeutung. Verwandt ist asl.* *ugoniti. nsl.* *ugoniti. vonka rāthsel. gonetanje habd. zagonati rāthsel aufgeben. s.* *gonetati, gonenuti*

¹⁶ Putanec pretpostavlja da je između *dictare* i *datati* mogao postojati prijelazni oblik koji bi još imao sačuvano latinsko *-ct-*, npr. **izdaktati* (Putanec, 1991: 60). Značajno je što je nađen podatak o glagolu *datati*, u obliku *izdontati*, u suvremenoj čakavskoj poeziji Stjepana Pulišelića (Škrip na Braču). *Jerbo nîmo tâkeg pîcô / O kojên je vèce pîsom / Izdontôno / Vèce štrôfih dragocînih / Izventôno.*

¹⁷ *Ganka i tužbeni poj pastirov od rasute baščine i poj slavnoga Marula pastira*. Cap. 16.

¹⁸ Priređivači (Švelec, Vončina) drže da je ovu strofu Zoranić preuzeo iz Vergilija (Treća ekloga), koja u Maretićevo prijevodu glasi: *Reci, u kojoj raste u zemlji cvijet, što u njem / Kraljevska pišu imena? - Filida tvoja nek bude* (Vergilije, 14). Riječ je o zagonetki, i to za cvijet hijakint. Publius Vergilius Maro, *Djela P. Vergila Marona*. Preveo Tomo Maretić. Zagreb: Papir Velika Gorica, 1994.

räthsel aufgeben. Vergl. nenuti se. p. zgodl decrevit zof. r. ugonutъ. otgoni, otgadaj. ugonka dial. Verbindung dieser wörter mit ged- ist zu suchen" (EWS, 59).¹⁹

Prenijet ćemo samo nekoliko natuknica iz LPal. гадание (αἴνιγμα, aenigma), гаданьнъ (αἰνιγματώδης, aenigmaticus), гадателньнъ (αἰνιγματικός, aenigmaticus), гадателньнѣ (aenigmatice), гададельствовати (obscure significare), гадати (coniicere, cf. гатати), гатание (αἴνιγμα, aenigma), гатати (στοχάζεσθαι, coniicere, гатати et ганати), гатъка (divinatio, cf. гадъка)... (LPal, 125-6).

Trubačev članak ***ganati** uz više južnoslavenskih i ruskih arhaičnih i dijalektalnih primjera (руск.-цслав. *ганати* "гадат", сюда же производное отглагол. имя *ганание* "гадание", русск. диал. *ганать* "гадать, ворожить", "строить предположения, догадки"), zaključuje:

"Скорее всего родственно **gadati* (см.) и **gatati* (см.), но содержит отличный детерминатив (-n-, при -d- и -t- в вышеупомянутых гл-ах). Было бы упрощением сводить все к форме типа **gadnōti* с обобщением результата **gadn-* > **gan-*, как допускал Бернекер, см. Verneker 1, 288; см. также Skok. Etim. rječn. 1, 550. Отрывают **ganati* от **gadati* (так см. Фасмер 1, 391) едва ли уместно" (ESJA, 6, 99-100).

Dodajmo i Vasmera. **ганать** "гадать, отгадыбать", только др.-русск. и русск.-цслав.; цслав. *ганание* πρόβλημα, αἴνιγμα, словен. *gánati* "гадать". Сближение с *gadátъ* недостоверно (см. Бернекер 1, 288), как и сближение с цслав. *гатати* "говорить загадками, выражаясь неясно" (ESRJ 1, 391).

Nejasno je značenje *gatke* iz dubrovačkog dokumenta iz 1432. godine.

За веће крѣпости мира и любве и добре и почтене прѣзни да боуде оу биеке без гатке и зле волне... (MonSerb, 370).²⁰

Daničić u RKSS (1, 203) riječ *гатъка* nesigurno ("to bih rekao da je") tumači kao *rixa*. Budmani (ARj, 3, 113) uspoređuje sa češ. *hádká* i polj. *gadka* sa značenjem *altercatio*.

Po Della Belli **gonetka** ili **gatka** je "enigma". Donosi još oblike adv. *gonetno*, adj. *gonetni*, *gonetnik* m (*Dizion*, 1, 311-2).²¹

¹⁹ Kako bi bilo jasnije, evo i Miklošičevih kratica: asl. altslovenisch; nsl. neuslovenisch; b. bulgarisch; č. čechisch; p. polnisch; ns. niedersorbisch; klr. kleinrussisch; wr. weissrussisch; r. russisch; lett. lettisch; lit. litauisch; s. serbisch; nsl. neuslovenisch; rm. rumunisch; meg. nsl. Megiser, Dictionarium; zof. p. Biblia krolowej Zofii.

²⁰ 1432. 25. octobris. Ragusii - "*Radosav Pavlović et filius knez Ivaniš pacem faciunt cum Ragusinis*".

²¹ Također pod *divināre*, *divinatōre*, *divinatrice*, *divinazione* - "gonetati, gatati, gataz, gonetalaz, gatalaz, gataliza, gonetnik, gonetaliza, gatagne, gonetagne..." (*Dizion*, 1, 295).

Upućuje nas na Hektorovićevo *Ribanje*.

I rekoh: bratjo mâ, svaki vas ufan stoj / Da vam sam sasvima obezan čuvši toj. / Otkle dojdoh na svit i po njem putuju, / Od sedamdeset lit daleč se ne čuju, / Kâ mi starost daše i ne znam otkuda / Prid mnom ne gataše nigdar se taj čuda. / Gatku izrečenu ja bolje na svit saj / Ni liplje odrišenu ne slišah neg je taj (RibPrig, 26-27).

Kod Stullija nalazimo **gānati** - “proporre” [predložiti, predlagati], “proponere” [pripovijedati]; *ganānje* - “proposizione, propositio” (*Rječosl*, 1, 166), a u Belostenca *gānka* - “zaganka, gonotka. (D.) zagoda, zagodna, pritch, gotka, mudrofzumna” (*Gazo*, 2, 100). Kašić: *gātavac* - “indovino”, *gonitka* - “enigma” (KašRj, 38, 42). Vrančić: *gonitka* - “aenigma” (*Dict*, 4). Habelić: *gonotka, gonetanye, gonotnik, zaganka, zagonka, zaganyam*, (*DicHab*, s.v. gonotka, zaganka). Jambrešić: *gonetka, zágonyka* (*LexJam*, 24). Voltiggi: *gatalac, gatalica, gatanje, gatati, gatavec* - “divinatore, indivinatore; Wahrsager” (*Rics*, 60-61).

Za Karadžića je **gátalica** “knjiga u kojoj su kojekakve pripovijetke, ili gatnje” (SrRj, 83). **Gátka** je po Budmaniju, među ostalim, “pripovijetka u kojoj se kaže nješto čudno što ne može biti (njem. *mährchen*, tal. *folia, fiaba*); razlikuje se od ‘basne’ tijekom što su kod gatke baš čudnovati događaji naj glavnije kod pripovjedanja tako da im se čudi ili da se njima zabavlja onaj što sluša, a kod basne ono što nije istinito samo pomaže da se razvije njeka nauka iz cijeloga” (ARj, 3, 113). I jedna vrsta žabâ (*Hyla arborea*) dobila je ime po svom “pjevu” (kreketanju) - **gatālinka** (*Adok*, 2, 22; RMS, 1, 471).

Mate Tentor u *Prilogu Bernekerovu rječniku* (s.v. *gadajō, gadati*) na Cresu bilježi **ganät** - “govoriti” (1925/6: 204).²² Upućuje nas na Parčića: *ganati se* - “discorrere, conversare” (RHT, 154). Josip Ribarić u Istri nalazi: “**ganáč** - onaj koji rješava zagonetke, gonetalac; **gānati**, impf. - rješavati zagonetku, gonetati; ‘ugānati’ pogoditi, odgonetati; **gānka** - 1. zagonetka, 2. pripovijetka, anegdota; odatle ‘gānkati’” (RazD, 146).²³ Ivan Žic, u odjeljku *Tjelesni ustroj* (*Pridjevci po tijelu, pogreškama i čudi*), piše: “*Uden čovik, udno gjeda i govori. Telo mu je stepeno, obervi su veliki i trepavice, mersko, škuro gjeda, govori ohrstno, na praču, kratko, a oštro gana*, ma ni zla serca. *Lastivec, lezanja*,

²² Također u Tentor, 1950: 73. “Ganät = govoriti, na Cresu, Opatiji, Garica, Vrbnik, Dobrinj, Dubašnica, Brzac (Krk), Selca; slov. (Pleter.) raten, a Berneker: slov. dial. schwatzen, faseln”.

²³ Izdvojiti ćemo jednu rijetkost iz Istre, koja postanjem može biti jedino od *ganati*. **Gankarica** - “u dječjoj igri djevojčica koja ždrijeba”. “‘Pen, pen, penica, jajerova (od jaja) korica, stan’ glat (gledat), man’ glat, popečak, stara baba va dolac.’ Djeca si izaberu jednu, koja ždrieba (**gankaricu**), a drugu penicu, da pazi, da **gankarica**, brojeć, nebi prevarila. Na koju padne zadnja riječ ‘dolac’, ona bieži, a sve druge za njom. Kad su je ulovile, ona je ‘stara baba’ te počme igru, koju su namislile igrati” (HNPIKO, 378).

dragoman, maslarda gana sladko, razteže besedi, svakomu sve hvali, 'sekomu se liže, a najviše derži za se, misli: kako će 'se k sebi, a drugomu malo, ali niš'' (*Vrbnik*, 1900, 5/1: 83). Marijan Milevoj,²⁴ govoreći o utjecaju tzv. Čiribiraca (Istrorumunja) na susjede Slavene, spominje i riječ **gonai** (*ganai*) - "govoriti", koju Labinjani poznaju u obliku *gonat*, a na Krku, gdje su donedavno živjeli također Istrorumunji, ta se riječ izgovara kao *ganat*.²⁵

Glagol **gonétati** - kao i **ganati** ("ganati na planide"), **gátati**²⁶ - u praslavensko vrijeme pripada području mitologije. U slavenskim jezicima, ne treba zaboraviti, dva su tvorbena korijena iz kojega se izvode srodne riječi ove jezične porodice: *gad-* i *gat-*.²⁷

Dubrovačkim piscima **gonétati** je često u značenju "gatati".

Mavro Vetranović (*Uskrnutje Isukrstovo*): "Mnim, ako pride k nam, bit' nam će do tužbe, / oholo er gre sam po sebi bez družbe. / Za toj svak **gonetaj** i pamet postavi / da pozna tko je taj, koj se k nam upravi, / a nazad ne bježi prid našom oblasti, / oholo neg preši pakljenoj propasti; / toliki kaže strah i tolik kaže jad / jak da će vas u prah sprašiti pakal sad" (SPH, 4, 200). Dživo Gundulić: "I na ovomu da bi ruzi / dovršili našijem štetam! / sramotni su raspi družu / kih prividim i **gonetam** (*Osman*, 234). Džore Palmotić (*Captislava*): "**Gonetaš** ga, brače mili, / osude su prave tvoje, / on je, on je, ki ustrili / zatravljeno srce moje" (SPH, 13, 196).

Marinu Držiću **gònetka**²⁸ je "zagonetka", **ugonénut** - "pogoditi". "**Ugoneni** mi ovu **gonetku**: Ne udao se, - udao; što dao, - ne dao; ne ozvao se, - ozvao, a nosom u kao..." (*Pjerin*, DjelaMD, 569). "A to za naučit indivinat i da deventam profeta za moć **ugonenut** tri stvari: jedno, kad se oženim, ali ću imat ženu karljivu, ali lakomu, ali ližiotar. S karljivom kuća je zvono koja susjectvo zaglušā; s lakomom - ormar je pun svega koji se ni na Božić ne otvara; s ližiotarom - nije lonac skuhan ni trpeza načinjena; a to da se čuvam zle godine; drugo, kad mi reku 'Što mi se **gonenu?**', da **ugonenem**; tretje, da indivinam što nevjestā misli kad se udava. To toliko; ja sam baš čovjek, kako vidite, ne žudim velike stvari" (*Džuho Kerpeta*, DjelaMD, 420).

²⁴ Marijan Milevoj, »Zaboravljeni Čiribirci.« *Glas Istre* (6.10.1999).

²⁵ Istrorumunjski **ganēj**. *Noj ganējn sã* (Sušnjeвица) - "mi govorimo tako" (IRHR, 83).

²⁶ Brojne su izvedenice: **gátalac**, **gātār**, **gátatelj**, **gátavac**, **gátalo** (pejorativno za onoga koji izmišlja, laže), **gátalica** (i **gátarica**), **gátara**, **gátarina** (plaća gataru), **gátānje**, adj. **gátárstvo** (osobina onoga koji gata), adj. **gátárski** itd. Nećemo navoditi također brojne izvedenice od *gonétati*.

²⁷ Miklošič je izvodio obje varijante od iste osnove, Berneker ih rastavlja.

²⁸ Pero Budmani za Dubrovnik ima i oblik **gònetva** (ARj, 3, 267).

I Jerolim Kavanjin **gonet**²⁹ povezuje katkad sa zvijezdama (“proročanstvo”).

“Kralj od Španje veli Filip, / vlasne sviesti mudra slika, / u svoje brieme **gonet** prilip / razdri Adama zvizdenika, / htiuč ukazat sviem očito, / da virovat kraljem ni to” (*Bogat*, 459). Ili - “Čim poglede upiraju / na ovo nebo misečine, / i o misecu **gonetaju**, / ko se puni, i ko mine, / čim ušcape i četvrti, / i poznaju ko se vrti” (*Bogat*, 456).

Kad smo kod zvjezdoznanstva, a kasta astrologa bila je zbog svojih nadnaravnih moći vrlo utjecajna, evo i *Naputak izpovjednikom za one, koji se ogriješili o vračanju, bajanju i čarobiji* (Tkalčić, 1892: 2): “Ošće ako gdo verue v *planide* ali v *roenje* ali v ine takove stvari, grješi smrtno, ali bi gdo veroval po fiziki i **ganal** na planede i govoril: to je srjeća, to e nesrjeća. - Ako ino k tomu pristoji, te bi e činil za hudobu ali za blago, est grjeh smrtni...” (*Iz glagolskoga rukopisa: “Nauk za izpovednike” koj je napisao g. 1452 pop Mihovil sin Antona Burića u Polanah u hrvatskom primorju*).

Franjo Fancev razmatra suodnos pojmova *začeti* - *začinati* - *začinavac* - *začinka* (što sigurno drugom prilikom traži opširniji osvrt). Za ovu našu temu, među ostalim, koristan je ovaj navod:

“Začinavci od samih početaka svojega nastajanja iziskivali su dvije grupe pjevača: jednu koja začina pjevanje, i drugu koja pjeva i otpijeva. Sasvim je međuto sigurno, da je i *začinka* načinjena od začin-a-ti, kako su u istim stranama od pivati, pjevati, pojati, popivati načinjene imenice pivka, pijevka, pojka, popivka, a isto su tako i imenice bajka, **ganka**, **gatka**, psovka nastale od glagolskih osnova baj-a-ti, **ganati**, **gatati**, psovati i t. d. Jer ‘riječi s ovijem nastavkom, kako kaže prof. T. Maretić u svojoj *Gramatici i stilistici*, imaju različita značenja značeći čeljad, životinje i stvari, a kašto i radnje’. A kao što se radnjom, dobivenom bajanjem, **gananjem**, **gatanjem**, psovanjem i t. d. dobivaju bajka, **ganka**, **gatka**, psovka, tako isto i radnjom pivanja - pjevanja, pojanja, popivanja, začinanja dobivaju se pivka, pijevka, pojka, popivka, začinka” (Fancev, 1940: 196).

²⁹ Navodeći Kavanjinov postverbal *gonet* m, kao i **gōnēta** f u Risnu (SrRj, 94), Skok je mišljenja da sufiks može biti tuđi - prema *planeta* > *planida* (ERj, 1, 550). U istom grozdu (s.v. *ganati*) donosi se objašnjenje koje je, čini nam se, značajno za našu temu. “Raširenja na *-et-* | *-ot-* osnove *gon-* nalaze se doduše kod onomatopejskih glagola, ali *gon-* i *gan-* nisu onomatopejske osnove. Kako se ta raširenja ne nalaze u drugim slavenskim jezicima, nego samo u hrv.-srp., nije nemoguće tumačiti ovo raširenje uplivom tuđe riječi *planeta*, jer se značenje odnosi i na proricanje po zvijezdama kao što je *-et* preneseno i na turcizam *faletati*. Osnova *gon-* nastala je kao i *gan*, od *god-na-*. Upor. slov. *goditi* ‘baciti’. Obje se osnove nalaze i u drugim slavenskim jezicima: *gan-* u steslav. (*gananije* ‘divinatio, propositio’), slov. ukr. i rus. *gon-* u rus. i slov. Riječ je prema tome praslavenska” (ERj, 1, 550).

Nakon ovog ekscerptiranja, a sve tražeći moguću slavensku tvorbu za pojam *ganga*, naišli smo tek na niz formalno-semantičkih podudarnosti. U varijantama glagola *ganati* (ганать, гадать...) namjerali smo se na značenja: *pjesma*, *govor*, *priča*, *šala*, *proricanje*, *zagonetka* itd. Međutim, uzimajući u obzir lingvističku geografiju (imotsko-bekijski areal) i fonološku razinu (koja se tradicionalno smatra gramatičkom), brahijalni (krajnje zgusnuti) pojam *ganga* nije moguće objasniti slavenskim jezičnim zakonitostima.

Ova se “zagonetka” pokušala odgonetnuti preko njem. *Gesang* (pjevanje; pjev, spjev). Uporište, jer je riječ novijeg datuma, može biti jedino u našim gastarbajterima. “Naša mladost ode u Njemačku pa kad se i vrati, ne pjeva puno. Ganga se skoro više čuje po njemačkim radilištima i gradovima, osobito na kolodvorima, nego u Hrvatskoj” (Glibotić, 1978).³⁰ Drugi opet pojašnjavaju da je taj termin nastao od lat. glagolskog oblika *canto* (pjevati), s “prikladnim” primjerom iz Horacija: *carmina non prius audita canto* - “pjevam pjesmu koju još nitko nije čuo”.³¹ Luko Paljetak u jednom kraćem eseju (osvrtno na prvo Mijatovićevo izdanje) uspoređuje gangu sa španjolskim “dubokim pjesmama” - *cante hondo*.³²

Ostaje nejasan slučaj nadimka **Gàngār** dana “Ciganinu” u jednoj potvrdi iz 1895, koju navodi RSA (3, 84). Valentin Putanec daje dvije mogućnosti tumačenja: a) ili je nadimak dan zbog toga što je dotični Rom “rumunjskog” podrijetla, odnosno “govori rumunjski” i nije originalni “indijski” Rom; b) ili se radi upravo o obrnutom slučaju, tj. da je riječ o “indijskom” Romu, ako se u nadimku radi o prekrajanju osnovnog “Ciganin s Gangesa” (Putanec, 2003: 234).³³

U posljednje je vrijeme prilično rašireno mišljenje da je riječ *ganga* (pa onda *gangati*, *ganganje*...) stigla preko albanskoga jezika, odnosno ilirskog prežitka, a kad za to nema uvjerljivih dokaza poseže se za nekim supstratom.

³⁰ *Davo odni Njemačku i marke / ja san osta bez ćaće i majke* (Buble, 1992: 153).

³¹ *Odi profanum volgus et arceo; / Favete linguis: carmina non prius / Audita Musarum sacerdos / Virginibus puerisque canto* (Horacije, 53 [Carminum, Lib. III. I]). Quinti Horati Flacci: *Opera omnia*, ed. John Eyre Yonge. London: Longmans, Green and Co, 1867.

³² Luko Paljetak, »Reski i trпки ‘Orfej’ gange.« *Nedjeljna Dalmacija* (446), 25.11.1979.

³³ “*Eto Gangarâ, odnijeće te!*” *plaše malu djecu. Školski vjesnik* (stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu). Sarajevo (1895): 798. Imamo i slučajnost, homonimiju, s imenom toponima **Gangaro**. U Kornatskom otočju, između Vrgade i Žižnja, leži nenaseljeni otočić površine svega 0,793 km². Gangaro i odatle dem. **Gangarol** treba izvoditi od tal. *ganghero* - “baglama (šarka, očeta); spojnica kojom se vrata i prozori pričvršćuju za drvene okvire i pomoću kojih se otvaraju i zatvaraju” (*Slav*, 1, 138). Vidjeti: Vladimir Skračić, »Višeimenost u jadranskoj nesonimiji (na primjeru Kornatskog otočja).« *Geoadria* 14/1 (2009): 141-163.

Među prvima Branko Marić (Marijić), eksplicitno u tekstu *Iz područja gange*, ime *ganga* dovodi u vezu s albanskom riječju “kang”. Doslovno: “Ganga. Taj bi se naziv dao dovesti u vezu sa albanskom riječi ‘kang’ (= pjesma, veselje, zabava), a svijet drži, da je taj naziv došao otud, što u mnogo slučajeva, dok glavni pjevač pjeva tekst u cijelosti, drugi pjevači, često puta ne znajući novoga teksta, pjevaju napjev na slogove gan... gan... gan... gen... gin... gon... gun..., prema vokalima pjesme” (Marić, 1940: 41).³⁴

Da budemo precizni poslužimo se historijskim rječnikom Stuarta Manna (1948: 182): **kāngē**, (Toski) **kēngē**, **kēnkē**, **kānkē** (T) - “song; music”; **cantò** (sjeverni dijalekt, Gegi).³⁵

Dakle: *kēngē* - “pjesma, popijevka, spjev”; *kēngëtar* - “pjevač”; *kēngëtare* - “pjevačica”; *kēngëtor* - 1. “pjevač, pjesnik”; 2. “ptica pjevica”; *kēngëtori* - “pjevnica, pjevalište, mjesto gdje se pjeva”; *kēngëz* - “pjesmica” (*Fjalor*, 424). *Kēndes/kēndez*³⁶ - “pijetao, pijevac”; *kēndim* - “pjevanje, čitanje”; *kēndoj* - “pjevati, čitati, vraćati”; *kēnduar* - “pjevan, čitak” (*Fjalor*, 423).³⁷

Pogledajmo i jednojezični rječnik, i to samo prvu stavku natuknice **kēngē** f: “Vjershë që këndohet sipas një melodie dhe që është një njësi muzikore-letrare. Kēngē popullore. Kēngē partizane (patriotike, revolucionare). Kēngē polifonike. Kēngē shkodrane (himarjote, përmetare, myzeqare). Kēngē historike (legjendare). Kēngē pleqërishte. Kēngē e re (e vjetër). Kēngē masash. Kēngē dasme. Kēngē djepi. Kēngët e punës. Kēngē për fëmijë (për pionierë). Kēngët e kurbetit. Teksti i kēngës. Ansambli i kēngëve dhe i valleve popullore. Festivali i kēngës. Program me kēngë. Buçet (përhapet, dëgjohet) kënga. Kēndoj një kēngë. Ia marr (ia them) kēngës. Thur (ngre) një kēngë”.³⁸

³⁴ Treba spomenuti i raniji rad Branka Marića, »Hercegovačka ganga.« *Napredak* (1934), 23: 105-107; reprint: *Zbornik Kršni zavičaj* (Franjevački samostan Humac) 32 (1999): 89-92.

³⁵ U prilog tumačenja da je albanska riječ “kang” (*kēngē*) nastala od latinskog glagolskog oblika *canto*, ide i gegijski primjer *cantò*. U etimologijskom rječniku Vladimira Orela stoji: “**kēngē** ~ **kāngē** f. pl. *kēngē* ~ *kāngē* ‘song’. Borrowed from Lat *canticum* id. As to *kēngelē* ~ *kāngelē* id. it continues Rom **canticella*” (Orel, 1998: 179). Gustav Meyer davno je utvrdio gegijsku i toskijsku varijantu te balkanske usporednice: “**kenge** to., *kāneke* geg. f. ‘Lied’. *kaneketúr*, f. -ore geg. ‘Sänger, Sängerin’. *kanéel*’ e f. ‘Lied’, Chorgesang’ cal. Aus lat. *canticum* **canticellum*. Rum. *cāntec* m., *cāntecă* f., *cāntecel* m. ‘Lied’; mac. *cāntecu*. *kāneke* steht für *kāndeke*, *kenge* für *kend(e)ke*; bei Santori findet sich die Schreibung *kentke*” (EWA, 187). Usporediti: Eqrem Çabej (StGj, 7, 236).

³⁶ *Kēndez* vjerojatnije ima značenje - “oroz” (vjetrokaz na krovu ili na dimnjaku).

³⁷ Henrik Barić (R Arb, 105) ima još oblik *kēndues* (čitač), adj. *kēndueshëm* (čitak), *kēndues*, *kēndonjës* (čitalac), *kēndue* (čitati).

³⁸ Vidjeti: FGjSh, s.v. *kēngē*.

Uočavamo da se u albanskom jeziku korijen *kën-* širi dvama sufiksima - *d* i *g*, pa imamo varijantne osnove za tvorbu novih riječi: *kënd-* i *këng-*.

Milan Nosić u etimološkom prilogu *Podrijetlo riječi ganga* (1999) na prvi pogled daje korektnu analizu:

“U fonemskoj postavi riječi *kang* bila su dva velara: bezvučni /k/ i zvučni /g/. Jedini bezvučni fonem izjednačen je po zvučnosti s drugima u postavi i zamijenjen svojim parnjakom /g/. Ta je asimilacija i supstitucija bila moguća nakon gubljenja motivacije (*kang/kanga* → *ganga*). I na prozodijskom planu došlo je do adaptacije sustavu hrvatskoga jezika koji je preslojio ilirski dijalekt (*kàng/kánga* → *gāngà*, kasnije *gánga*). Riječ *kang* je u ilirskom jeziku imala gramatičku oznaku ženskoga roda, tako i danas u albanskom. U hrvatskom jeziku riječ *gánga* je zadržala rod dobivanjem gramatičkoga morfema /a/” (1999: 77).

To je ujedno i jedini “etimološki” pasus u tekstu koji se uglavnom bavi leksikografskim problemima. Šteta što taj ilirski supstratni leksem nije šire obrađen. Osobito zato što na imotsko-bekijskom i širem hercegovačkom području ta fonemska “postava” (asimilacija i supstitucija) nije usamljena pojava, pa bi se na uvjerljivosti teze (*kang/kanga* → *ganga*) dobilo kad bi se taj “slučaj” potkrijepio primjerima, bilo iz sadašnjeg govora ili pak iz povijesnih vrela, a njih, nema sumnje, ima mnogo,³⁹ osobito kad je posrijedi albansko-vlaška simbioza (stočarska, ratarska, kuhinjska i druga terminologija). Druga je primjedba što nisu uzete u obzir osobitosti gegijskog dijalekta, koji je na području *gange* imao presudnu važnost, a ne neki “općeniti”, standardni (toskijski) albanski jezik. U vidokrugu albanologa velari *k* i *g* bili su itekako povezani. Ilustracije radi evo tek ulomka iz djela Idriza Ajetija koji se posredno odnosi i na našu temu.

³⁹ Tragom Idriza Ajetija (1961: 36-38) dat ćemo, s njegovom fonetskom (tradicionalnom) transkripcijom, jedan sumarni pregled. Veliki dio stočarskih naziva u Hercegovini albanskog je podrijetla. *Balja* - bijela ovca koja ima crne mrlje po glavi, ili: crna koza s bijelim mrljama; alb. *bal'ë* (FGjSh) - “konj ili ovca s bijelom mrljom na glavi”. *Čeno* - mlado pseto; alb. *kën* - “pseto” < lat. *canis*. *Keć, keća, kić, kića* - uzvik koji upotrebljavaju hercegovački čobani kad gone koze (Dedijer, 1909: 105). U albanskom jeziku postoji riječ *keć, kec* u značenju jare, uz koje ima *keđ, eđ*. U govoru Šiptara u Jablanici kao uzvik koji se upotrebljava kad se gone koze služi riječ *kic*. U tajnom jeziku osačanskih zanatlija < tur. *sanat* (GZM, 1910, 20, 589-591) imamo *kaljac, kaljče* - “konj” < alb. *kal'e* < lat. *caballus*; *miš* - “meso” < alb. *miš* ‘id.’; *ćen* - “pas” < alb. *kën, kën; buke* - “kruh” < alb. *buke; ruša* - “vino” < alb. *řuš-i* (grožđe), to nije *grozd*, jer za to ima posebna riječ u alb. *veš, kal'aveš, vil'e; vařza* - “djevojka” < alb. *vařze urda; řulina* < od alb. *řeline, řelina* < lat. *salina* (alb. mukli vokal *ë* tada je bio toliko jak da se Slavenima činio kao *u*); *kećurati* - “gledati” (u tajnom jeziku osačanskih zidara) < alb. *me kećure* (*ë* daje čisto palatalno *e*), *klenište* - “mlijeko” < alb. *kl'umešt*, itd., itd.

“Za istorijsku gramatiku arbanaskog jezika nije bezvredno podvući činjenicu da u arbneškom često nahodimo sonorno -g umesto bezvučnog *k*. Evo primera: *garaguci* (= karaguci) = slepi miš; figur.: sirotinja; *me gazuo(-a)* = pričati, ispričati (= kazuo, kažuo); krajinski *kazuo*, ima i *kal'žue*; *gaća* = divlja ruža (inače - *kaće-ia*); *gusōr* = gusar; *šiguo(-ua)*, krajin. *šiguo (-ue)*; *žgilēt* = srpskohrv. škiljav; *g(e)pucēt*, pored *k(e)pucēt*; *gěrmuo(-ua)*, *karmuo(-ua)*; *guštuo(-ua)*, *kuštuo(-ua)*, - *costare*; *grabosnēc*, starocrnogorsko *kravosēc*; posljednja reč je u arbneški doprla iz starocrnogorskog još u staroj postojbini zadarskih Arbneša...” (Ajeti, 1961: 114).

Treća primjedba je izvanlingvistička. Teško je povjerovati da je riječ koja označava određeno pjevanje (*ganga*), a javlja se tek u 20. stoljeću, dakle bez ikakva kontinuiteta i posve lokalnog karaktera, bez ikakve motivacije nazvana (izmišljena ili su se nje “sjetili”!) po nekom albanskom ili ilirskom prežitku.

Valentin Putanec je mišljenja da je riječ *ganga* siguran latinizam: lat. *cano*, infinitiv *canere*, ima tri glagolske imenice *cantus*, *cantio* i *canticum*. *Kântik* ili *kântika* (< tal. *cantica*), u starijih pisaca *záčinka*, u Katoličkoj crkvi ima značenje “pjesma u Bibliji koja nije psalam” (HKT, 119). U rumunjskom *cântic* “pjevanje (uz zipku)”, a u albanskom *këngë* (f. pl. *këngëra*) “pjevanje, pjesma, himna”. “Albanski je oblik nastao tako da je došlo do sinkope -*nic-* > -*nk-* (*cánticu* > **cançu*) i asimilacije po zvučnosti -*nk-* > -*ng-*. U našem je slučaju od **kanga* došlo do jednačenja početnog bezvučnog *kan-* prema sljedećem slogu, a ono je potvrđeno i na Krku, gdje ima još prvotno, nesuženo značenje” (Putanec, 2003: 236).⁴⁰ Tragove desonorizacije oblika nalazimo često i u Buzukovim spisima (1555): *kanke* < lat. *cantica*. *Palma e himna e chanche te špirtit* - “in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus”.⁴¹

O ostacima ili o utjecaju albanskoga jezika u govorima Bosne i Hercegovine i u graničnim područjima (Dalmacija) imamo dosta potvrda u djelima Henrika Barića, a kada je toponomastika u pitanju, tu je nezaobilazan Konstantin Jireček. Povjesničar Vladimir Ćorović u antroponimima nalazi albanske tragove u Hercegovini. Alb. *zoti* (gospodin, gospodar, gazda, vlasnik kuće) održalo se

⁴⁰ Vidjeti: Petar Skok, »A propos des nasalismes el du rhotacisme roumaino-albanais.«, u: *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, 2, ur. Henrik Barić. Seminar za arbanasku starinu. Beograd, 1924: 325-340. Anton B. I. Balotă, *La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise*. București: SOCED & Co., Soc. Avon: 1926. Opširnije o tome u tekstu *Rera*.

⁴¹ Albanski katolički svećenik Gjon Buzuku iz Krajine (Krajë) napisao je prvu poznatu tiskanu knjigu u gegijskom dijalektu - *Meshari* (misal), koja sadrži dijelove Biblije (evanđelja, proročke knjige, poslanice...).

kao naziv starog bratstva *Zotovića* u Ljubomiru (Ćorović, 1923: 203).⁴² I čajnička obitelj Perendi potječe od alb. *perëndi* (bog). Česta imena *Leka* i *Lekić* također su albanskog podrijetla. Ćorović upozorava i na pravoslavnu obitelj *Barzeta* u Mostaru, ukazujući na albansku paralelu *Barzeci* (moguće *bardhësi* - "bjelina"). Katolici *Kakarida* i *Preka* nastanili su se u Mostaru u 19. stoljeću, kao i muslimani *Džudže*. Nadalje, Ćorović piše da u novije vrijeme Arnauti i Arnautaši dolažahu u naše krajeve kao salepdžije, bozadžije [proizvođači i prodavači sokova], a ponekad i kao terzije [krojači čohe]. Na glasu su kroz svu Hercegovinu "skadarski fermeni" [vrsta prsluka] i njihov vez. Mnogi od tih koji su dolazili, kao pojedinci ili kao manje porodične skupine, ostajahu ponekad stalno u mjestu u koje su došli, pojačavajući naročito muslimanski element. Njihova putovanja te vrste dopirala su vrlo daleko (Ćorović, 1923, *passim*).

Poznato je da su Arbanasi dolazili na hercegovačko područje kao ratni najamnici. Za vrijeme rata u Konavlima (1430-1433), Dubrovačka je Republika dovodila Arbanase kao ratnike. O tome ima u Dubrovačkom arhivu dosta dokumenata.⁴³

Na neobične dijalektizme koje susrećemo u unutrašnjosti Splita i Makarske, kod Sinja i Imotskog upozorava i Valentin Putanec. Njihova "neobičnost" dade se objasniti time što je taj kraj u prapovijesti bio naseljen najprije Mediterancima Pelastima, a potom Grcima, Ilirima, Rimljanima, pa romaniziranim i neromaniziranim Ilirima ("Rumunjima" i "Albancima"), a konačno i Slavenima: Hrvatima, Crnogorcima, Srbima, islamiziranim Bošnjacima u BiH (Putanec, 2003, *passim*).

Na koncu valja se osvrnuti na olako dano stajalište da je albanski jezik jedini sljednik ilirskoga. Da to nije baš tako "jednostavno", a nije ni prilika da ulazimo u pojedinosti, dat ćemo taksativno tek nekoliko važnijih "pravaca" o podrijetlu albanskoga jezika u relevantnoj znanstvenoj literaturi. Vidimo da su mišljenja podvojena.

⁴² U selu *Burmaza* (< od alb. *burri* i *madh* - "veliki čovjek") Jevto Dedijer (1909: 121) pročitao je na jednom starom križu da se jedan njihov stari zvao *Petar Zot*, a ne *Zotović*. Dedijer tvrdi da je to stara obitelj i, oslanjajući se na jednu bilješku iz 1705. godine, kaže da "vladika Nektarie Zotović Trebinjac poklanja ikonu trebinjskom manastiru".

⁴³ 28. travnja 1430. Republika je uzela 200 ljudi *ex Albanensibus de loco Pastrouich et Veleresouich*. 7. lipnja spominju se *Albanenses de Liustiza*. 5. srpnja došla je nova grupa bez oznake odakle su. 10. srpnja raspravlja se *de prouidente Albanensibus Matagusii qui nouiter venerunt*. 23 srpnja uzima se u najam *Geç Albanensis cum sociis armatis* i daje mu se dopuštenje *quod dictus Geç usque ad complementum bandere unius possit accipere decem ex Albanensibus cum armis* (*Acta Consilii Rogatorum*, serija 3, sv. 4, f. 152, 173, 192, 200, Državni arhiv u Dubrovniku).

Dominira pet pretpostavki o podrijetlu albanskoga jezika: 1. ilirska hipoteza (Hans Erick Thunmann, Martin Leake, Johann Georg von Hahn, Franz Miklosich, Gustav Meyer, Holger Pedersen, Eqrem Çabej, Waclaw Cimochoowski i u ranijim radovima Hans Krahe), 2. tračka hipoteza (Carl Pauli, Wilhelm Tomaschek / Vilém Tomášek/, Hermann Hirt, Max Vasmer, Gustav Weigand, Julius Pokorny, Henrik Barić,⁴⁴ Dimitar Dečev, Ivan Popović, Gottfried Schramm...), 3. ilirsko-tračka hipoteza (Norbert Jokl, Paul Kretschmer, Vittore Pisani, Milan Budimir, Rolf Ködderitzsch...), 4. dako-mezijska hipoteza (Vladimir Georgiev), 5. hipoteza o samosvojnem razvoju (Walter Porzig, Eric P. Hamp, Agnesa Desnickaja...).

Što suvremeni etnomuzikolozi kažu o gangi? Uglavnom potvrđuju ono što su mnogi stručnjaci prije njih naslućivali - da se u mnogim rudimentarnim glazbenim oblicima, u oporoj ritmici kao što je brđansko otkanje, čuvaju ostaci predslavenske ilirske glazbe.

Proučavajući muzički folklor u Bosni i Hercegovini, Cvjetko Rihtman je primijetio da se neki polifonijski oblici što se pojavljuju na tom prostoru ne nalaze kod drugih slavenskih naroda, pa je na osnovu toga zaključio da su to oblici koje su Slaveni zatekli ovdje kad su se doselili. Detaljnija proučavanja omogućila su mu da pojedine polifonijske oblike vezuje uz određena zemljopisna područja, a ta su se u osnovi podudarala s geopolitičkim područjima na kojima su u prapovijesno i povijesno doba živjela pojedina ilirska plemena. Ta ga je podudarnost i dovela do zanimljivog zaključka da “ova specifična polifona

⁴⁴ Djela balkanologa Henrika Barića značajna su kad se raspravlja o etnogenezi Albanaca. Barić je, među ostalim, mišljenja da je imigracija Albanaca u njihovu historijsku postojbinu, sadašnju Albaniju, relativno recentna. Jedino se tako može objasniti što u albanskom jeziku nema traga indigenoj pomorskoj terminologiji, a i što toponimi u području današnje Albanije nemaju albanski fonetski lik, tj. što nisu pretrpjeli stanovite glasovne promjene koje bi se neumitno izvršile da su se Albanci “odvjkada nahodili na svojem današnjem teritoriju” (L. Spitzer). “Ta opšta razmatranja su i razlog, što je historik K. Jiriček još u svojoj *Geschichte der Serben* (1910) napustio tradicionalno verovanje u kontinuitet arbanaške postojbine od antičkih vremena do danas i tražio raniju arbanašku balkansku postojbinu u brdskim predelima između današnje Dalmacije i Dunava u doba seobe naroda, a N. Jokl, nekadašnji gorljivi pobornik teorije kontinuiteta, u severozapadnom delu stare ilirske oblasti na Balkanskom poluostrvu, gdje je trački jezik bio u kontaktu s ilirskim. Prema hipotezi rumunskog arheologa Pârvana, ranija postojbina arbanaškog naroda treba da je Dakija, iz koje su se, po njegovom mišljenju, Arbanasi - kao prethodnica Slovena - u svoja istorijska sedišta doselili između 3. i 4. veka n. e....” (Barić, 1959: 29). Kad je u pitanju pomorska terminologija, kao digresiju, navedimo da i Skok ističe da i Slaveni “koji se već sedmoga stoljeća pojavljuju na obalskom potezu Jadrana od Pulja do Valone, donesoše iz svoje močvarne postojbine od pomorskih izraza samo opću indoevropsku riječ *more* i opću slavensku *lađa*, a od ribarskih samo opću slavensku riječ *riba*...” (Term, 1933: 5).

praksa zaista predstavlja relikv ilijske muzičke kulture” (Rihtman, 1958: 103). Međutim, Rihtman ne pomišlja na albansko podrijetlo riječi *ganga*, što pristalice te teze namjerno ili nenamjerno “zaboravljaju”. U tom je pogledu sarajevski etnolog posve jasan.

“Očekivao sam da ću, ukoliko je moja pretpostavka točna, u Albaniji naći ne samo primjere slične bosanskim nego, možda, i savršenije polifone oblike iste kategorije. Međutim, sve što sam uspio da zabilježim od Arnauta u Jugoslaviji, ili da saznam od folklornih grupa, koje su dolazile iz Albanije, svjedočilo je, suprotno mom očekivanju, ne o srodnosti ili sličnosti ovih dviju tradicija, već o njihovoj znatnoj razlici. Nisam uspio da pronađem nijedan primjer, ništa što bi koliko toliko odgovaralo karakterističnoj seoskoj polifoniji Bosne i Hercegovine. Afinitet je sasvim neznatan i takve prirode da bi se jedino moglo govoriti o izvjesnom uticaju narodne muzike Bosne i Hercegovine na narodnu muziku Albanije, ali se niukom slučaju ne bi moglo govoriti o nekom zajedničkom, istovjetnom, porijeklu ovih tradicija. Prema tome, morao sam da zaključim jedno od dvoga: ili nisam uspio da dođem do prave arbanaške seoske tradicije, ili bosanski polifoni oblici nisu ilijski. Bio bih, vjerovatno, još dugo ostao u toj nedoumici da se nije pojavilo jedno izvanredno djelo: Poreklo Arbanasa u svetlu jezika od H. Barića, u kome se, mislim, nepobitno dokazuje da je hipoteza o ilijskom porijeklu Arbanasa sasvim neosnovana, jer je ‘arbanaški jezik ustvari jedan *trački* dijalekt’, a ne ilijski. Bilo je, dakle, sasvim suvišno tražiti u Albaniji potvrdu za ilijsko porijeklo polifonih oblika Bosne i Hercegovine. Otsustvo analognih primjera u muzičkoj tradiciji Arbanasa nije moglo osporiti pretpostavku o njihovom ilijskom porijeklu, niti je dokazati” (Rihtman, 1958: 99-100).⁴⁵

Povjesničar Zef Mirdita je u prikazu knjige Aleksandra Stipčevića *Iliri* upozorio da se “i sama riječ gänge, tipično za pjevanje Hercegovaca, može lako vezati sa albanskom riječju KANGA, kēnga sa značenjem ‘pjesma”’ (1976: 716). Štoviše, pozivajući se na kompozitora Lorenca Antonija,⁴⁶ a u okviru ovog konteksta, dodaje da je i anhemitonska, tj. pentatonska ljestvica, koja je prema etnomuzikolozima paleobalkanska, odnosno ilijska, i danas živa kod

⁴⁵ Vidjeti: Cvjetko Rihtman, »Polifoni oblici u narodnoj muzici Bosne i Hercegovine.« *Bilten Instituta za proučavanje folkloru*. Sarajevo: ŠZ “Veselin Masleša”, 1951: 7-20; Ramadan Sokoli, *Vallet dhe muzika e të parëve tanë*. Tiranë, 1971. Korisno se poslužiti i zbornikom *Problèmes de la formation du peuple albanais, de sa langue et de sa culture*. Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Tiranë: ed. “8 Nëntori”, 1985, osobito radom Beniamina Kruta, »La polyphonie, heritage culturel ancien du peuple albanais«: 294-304.

⁴⁶ Lorenc Antoni, *Folklori muzikor shqiptar*, 1-7. Prishtinë: Rilindja, 1956-1977.

Albanaca. “Vjerujemo da ne griješimo ako kažemo da se i istarska ljestvica, koja je karakteristična samo za područje Istre i Kvarnera na kojem su živjeli Histri, jedno od ilirskih plemena, tretira kao ilirska, jer se ona ne nalazi i kod ostalih slavenskih naroda” (1976: 716). Po Mirditinoj tvrdnji, koju je saopćio Mijatoviću (*Ganga*, 18), albansko pučanstvo u južnoj Albaniji, koje je vlaščkoga podrijetla, također ima istoimeno višeglasno pjevanje.⁴⁷

U studiji Andrije Željka Lovrića, koji analizira jezik brdskih sela između Vrbnika i Stare Baške, naći ćemo arhaizam **goânga**, *goângi*, *goângah* (kânat, kânti, kanât) - “pjevanje, veselica, himna” (1997: 189). U Lovrićevu rječniku jugoistočnog Krka ove su natuknice (s.v.): **gânga**, *-ge*, *-ah* > ng f. - “gromka pjesma, himna”; **gângi**, *gângah* f. - “pjevanje, veselica”; **gangât**, *-ân -âl* - “bučno pjevati, pojati”.⁴⁸

To je ujedno i polazište za (najblaže rečeno) čudnu tezu na koju se nerado moramo osvrnuti. Naime, nekoliko je paleolingvista prapovijesnim pečatnjacima i “slikopisima” od 33. do 28. stoljeća pr. n. e. u Pakistanu, između ostalog dokumentiralo tadašnju nazočnost ranoarijskih praplemena *Haraxvati* i *Haraqvati* koji se smatraju prvim prapovijesnim precima klasičnog naroda *Harauvati* u staroperzijskom Afganistanu, tj. vjerojatno i etničkim začetnicima kasnije doseljenih evropskih Hrvata uz Jadran. Lovrić u tomu nije osamljen.⁴⁹ Iz tog kruga etnogenetičara možemo izdvojiti srž, ma koliko to bilo banalno: *Hrvati nisu Slaveni. Pravi Hrvati su Arijci. Samo Arijac može biti pravi Hrvat.*

Toj družbi ne bismo posvećivali pažnju da nisu u svojoj opsjednutosti “izkonom” upravo u Dinaridima (dakle u zapadnoj Hercegovini i Imotskoj krajini) u *gangi* “osjetili” zov pra-pradomovine. U članku *Poredbeni iskon i značenje gange i*

⁴⁷ To, naravno, treba prihvatiti s rezervom. Mirdita nije etnomuzikolog, ali je napisao zapaženu knjigu *Vlasi u historiografiji* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004).

⁴⁸ Andrija-Željko Lovrić, *Gan-Vejân oscé Bascânski besidâr - rječnik, gramatika, kultura i genom Neoliburna (Ranohrvatski srednjovjekni pradialekti*, knj. 1). Zagreb, 2005.

⁴⁹ Navest ćemo tek nekoliko novijih radova: Mijo Nikin Ćurić, *Staroiransko podrijetlo Hrvata*. Zagreb: vlastita naklada, 1991; Mirko Vidović, *Hrvatski iranski korijeni*. Zagreb: “Grgur Ninski”, 1991; *Tko su i odakle Hrvati - revizija etnogeneze* (zbornik; zastupljeni autori: Jamil Aboud, Christianu Andreani, Antun Bauer, Kamiran Bekes, Ivan Coch, Mijo N. Ćurić, Dragutin Dumančić, Alain Fridlender, Marijan Horvat-Mileković, Abdulazis Issa, Marko Japundžić, Dragan Jurčev, Husein Kadić, Juraj Kolarić, Nedjeljko Kujundžić, Andrija-Željko Lovrić, Hrvoje Malinar, Mato Marčinko, Ivan Mužić, Boro Pavlović, Mladen Rac, Anson Rainey, Robert Strauli, Agneza Szabo, Franjo Šanjek, Zlatko Tomičić, Fabijan Tomašić, Mihovil Lovrić). Zagreb: Znanstveno društvo za proučavanje podrijetla Hrvata, ²1994; *Staroiransko podrijetlo Hrvata - zbornik simpozija*, ur. Zlatko Tomičić i Andrija-Željko Lovrić. Kulturni centar pri Veleposlanstvu I. R. Iran. Karlovac: Naklada Zlatko Tomičić, 1999; Mato Marčinko, *Indoiransko podrijetlo Hrvata*. Zagreb: Naklada Jurčić, 2000; Stjepan Krizin Sakač, *Hrvati do stoljeća VII. - izabrani radovi o hrvatskoj etnogenezi*, ur. Darko Sagrak. Zagreb, 2000, itd. Pridružuju se i genetičari kao Ivan Jurić, *Genetičko podrijetlo Hrvata*. Split: SD, ²2005.

stećaka autori nalaze da su našim gangama nadasve slične bojne ojkalice u Kurdistanu i na otoku Korzici. “U južnom Zakavkazju i osobito u Kurdistanu, ove bojne ojkalice uz zastrašujuće otegnuto zavijanje (*vučja pjesma*) obično pjevaju ratničke družine ‘pešmerge’ pri polazku u boj protiv Arapa i Turaka, ili uz bojne igre *alka*, istovjetne s našom Sinjskom alkam” (Budimir/Lovrić, 1999: 346). Kurdsko ojkanje (ganganje) još je slabo proučeno, što otežava poredbe s našim gangama. Znatno su bolje poznate i opisane našim gangama vrlo slične višetonске ojkalice na otoku Korzici. “Gorski Cyrni većinom stočari i nakon povratka s planinskih pašnjaka (*travu*), skupe se u suton na sijelo. Tu počinje njihovo višetonско bojno pjevanje (*pvana*) kao ojkanje i vučje zavijanje uz pratnju starih glazbala **tamburru y pirula** (frula)...” (1999: 347).⁵⁰ Najstariji poznati ranohrvatski *goangi*, po kazivanju Budimira i Lovrića, potječu s otoka Krka bar od 15. stoljeća, gdje su se obično pjevali uz starinska puhačka glazbala *sopyli tar sjurli*. Prvi naši imenom poznati *uokavci* (= gangaši) koji su predvodili njihovo pjevanje na feštama bili su, navodno, osobno ban Ivan Frankopan i njegov sin Mikula Frankopan. Jedna od prvih i najstarijih poznatih gangalica na Krku je pučka pjesma *Oj groade moy lypi*.⁵¹ Evo te pjesme u izvornom kazivanju pokojnoga pučkog pjesnika Fabijana Tomašića iz pastirskog sela Šuraye na krčkom gorju Veyske Helami (naglašeni je slog podebljan):

Kad Mletianske noavi, seune dragari / Doplave spod Veyu, zikarca se sjurma / Tar zizvali bana, Yva Frangipana / Na'ne vele goangi, ke unen tedat / Kad'no une biše, rujno vino pit / Odplave zi banun pryko Sinjeg muori / Kad'no biše

⁵⁰ “Etrurci su doplovlili na sjeverne obale Tirenskog mora iz Male Azije pred 3 tisućljeća, nakon propasti Hetitskog carstva. Korzički (*corsu*) je dijelom romanizirani etruski pradijalekt i uz baskijski jezik jedan od najarhaičnijih u Europi, a kod nas je bio sličan nedavno izumrlom pradijalektu *Murlaška besida* kod Glamoča i još živom ćiribirskom govoru (*Rumeri kavynata*) u istočnoj Istri. Već puna 2 tisućljeća Korzičani se hajdučkim ratovima uporno bore za slobodu i nezavisnost protiv svih uzastopnih okupatora: prvo Rimljana koji su uništili Etrusko kraljevstvo, potom srednjovjekih Talijana i napokon novijih Francuza” (Budimir/Lovrić, 1999: 346-7). Branko Marić hercegovačko ganganje stavlja u mnogo širi kontekst, jer u njemu vidi ostatke “stare pentatonike ili stare dominante” (Marić, 1940, *passim*). O tome je davno pisao. “Čudno je da je pentatonika od svih sistema najraširenija; nalazi se skoro kod svih naroda. ‘Sve istočne i jugoistočne visoke kulture Kina, Japan, tako isto Burma, Siam te indijski Arhipelag muziciraju u ljestvicama, koje se u biti sastoje od pet stepeni (pentatonika)’, (Lachmann). Ima je u Rusiji skoro posvuda, tamo neka plemena i danas muziciraju isključivo u ovom sistemu; nalazi se također kod svih naroda sjeverne Evrope, na cijelom Balkanu i u Mađarskoj. U ostalim evropskim zemljama održavala se gdje manje, gdje više do u novije vrijeme. (...) Može se ustvrditi da su se skoro sve stare muzičke kulture temeljile na pentatonskom sistemu, također i kod američkih indijanskih plemena, to nam potvrđuju nešto vijesti, a nešto iskopine. (...) Od grčkih teoretičara pišu o ovom pitanju nešto našire Aristoksenos (4 st. pr. Kr.) u svom djelu ‘Harmonija’, pa Plutarh u djelu ‘O muzici’. Stari su Grci svoje muzičke zasade primili sa Istoka, pa je njihovo muziciranje sve do 7 stoljeća pr. Kr. pentatonsko” (Marić, 1938: 37-38).

⁵¹ Pjesma, naravno, nije nastala u doba Frankopana, već mnogo kasnije.

*bane gorko opazyl / Da nevyron Mletian grubo ga pryvari / Klikne pryko muori
 "Oj groade moj lypi / Kako šan te lypo, lypo zigradyt / Nu seda nešmyn blizu
 tebe pryt / Tar šwytu paklenu uneh nevyru tuzyt" / Seki 'no ky pryde uon te zveselyt
 / Kešte eš zigrajen, uno eš lypi špomyn / Yva Frangipana tar šyna Mikule.*

Kako zagovornici indoiranske teorije ne nalaze rješenja za "izkon naše gange" u balkansko-slavenskom okružju, skloni su dijeljenju ideoloških packi - "naša ganga (...) postala je drastičan primjer otimanja i negiranja svega hrvatskog, što se ne uklapa u slavensku ideologiju" (Budimir/Lovrić, 1999: 350).

Tako se i postavka Vojmira Vinje da bi *gānga* mogla biti romanizam, odnosno "italo-američka" tuđica iz engl. *gang* 'a set of persons' s američkim razvojem značenja" (JE, 1, 169) smatra bizarnom, smiješnom besmislicom "dogmatskih jugoslavista".⁵² Kako bi dični krčki banovi Frankopani mogli biti u vezi s Chicagom ili Al Caponeom?⁵³

U našem je priobalju odavno udomaćena riječ *ganga*. Pogledajmo prvo pjesmu Nikole Bonifačića Rožina, koju je naslovio *Ganga* (1957: 269):

*Z očitin veseljen prišal san na buru, / mat me goji s pričū o vilami z lokav,
 / tanke ruke nose slatki vrzel smokav, / misečina za me slebri baraturu. // Jutro
 mi je osmih, maj me blagoslivlje, / dobra baba ljubno z rožicami kadi, / na volu
 belomu ded me jahat vadi, / rog na ostrvici, tarantan sve življe. // Zormanu
 predraga, kadi ste ostali, / vi ki ste se s manu za ruke peljali, / **gangali**, jidrili
 i sanje splitali? / Kolo ust ste mi se z rezi zarezali. // Da me mrak ne zeme s
 prstenon se kujen, / i sve dalje mladost s pismu **gange** čujen.*

Bonifačić riječ *ganga* tumači kao "veselica", a *gangali* - "veselili se". I u krčkom dijalektu, koji ima romanski antepionirani član, *goanga* (= *kanat*) označuje općenito svako pjevanje (veselicu), "dok se u terminu koji imamo u Hercegovini radi o suženju značenja termina na jednu posve određenu vrstu pjevanja, na određeni etnografski dvopjev" (Putanec, 2003: 234).

Jedino je u *Rječniku trogirskog cakavskog govora* leksikografski obrađena riječ *ganga* i *gangati*⁵⁴ u užem u širem značenju, i to u posebnim natuknicama,

⁵² "Dogmatskih jugoslavista", formulacija prema IR - http://hr.metapedia.org/wiki/Ste%C4%87ki_i_gange (posljednji put posjećeno: 26. listopada 2011).

⁵³ O gangsterima, dotaknuvši se i etimologije, duhovito je pisala Nives Opačić u listu *Vijenac*, »Dragi naši mafijaši« (br. 382, 23.10.2008) i »Lupeži razni« (br. 397, 21.5.2009). Oba su teksta uvrštena u knjigu *Riječi s nahtkasna i kantunala*. Zagreb: Profil, 2009.

⁵⁴ Duško Geić, Mirko Slade Šilović, *Rječnik trogirskog cakavskog govora*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1994: 74.

dakle, kao vrsta pjesme u Zagori i bučna zabava. “**Gānga**, -e ž. - način pjevanja žitelja Dalmatinske zagore. **Gānga**, -e ž. - bučna zabava, veselica. **Gàngàt**, -ân - zabavljati se”.⁵⁵ I *Osmojezični rječnik* pravi tu distinkciju.⁵⁶

U tal. *ganga* (< engl. *gang*⁵⁷) je “banda, klika”, u žargonu *ghega*, *ghenga*, što je zapravo “brigata, compagnia”. Kod Boerija ima drugo značenje. *Ganga* ili *ghenga*: “Una certa ironia”, “Una maniera sardonica”, “Un’ apparente ma sospetta verità” (Bo, 299). Slično je kod Piccija. *Ganga*: “spesso affettata, talvolta ironica” (Piccio, 1928: 54). Ni Miotto ne daje zadovoljavajuće rješenje. “**Gānga** - brigata: *che gānga; andar in gānga*”. Stavlja napomenu n.c.d. *gānga*.⁵⁸ Ima još i zaratinski izraz: “**Gāngàda** - brigata chiassosa: *una gāngàda de smagnazòni* (Mi, 87). Međutim, u našem je značenju donosi Doria, među ostalim, kao “frotta, squadra, squadraccia” s primjerom: “*Co ièrimo in gānga, che ridate e che bevude, ara! Quando eravamo in compagnia, quante risate e quante bevute!*” (Do, 260). Potvrdu za *ganga/ghenga* nalazi u Koprju, Gorici, Rijeci... To potvrđuje i Angelico

⁵⁵ Svakako treba dodati i prilično analitičku lemu u splitskom rječniku Željka Petrića. **Gānga** ž - 1. veselo društvo, družina 2. provod, galama, metež 3. vrsta pjesme, dvopjev, jedan pjeva, a prate ga, “gangaju” jedan, dva ili više gangača (gangaša), ali svi u jedan glas 4. skupno, glasno i bučno višeglasno ob. muško (rjeđe žensko) pjevanje nadničara koji su dolazili u Split s područja Dalmatinske zagore (ob. Imotske krajine). Željko Petrić, *Rječnik starih splitskih riječi i izraza*. Split: Naklada Bošković, 2008: 85.

⁵⁶ Ruski: ганга sf, гангалица. Engleski: ganga s, ganga song. Njemački: Ganga - Gesang sm. Francuski: ganga sf - chant polyphonique a cappella. Talijanski: ganga sf - canzone polifonica primitiva. Španjolski: ganga sf - tipo de canción folklórica. Latinski: ganga sf - species cantionis (OER, 2, 60).

⁵⁷ Ne odnosi se na glagol *go* (ići). Vjerojatnije znači “više predmeta koji se obično uzimaju zajedno (idu zajedno)”, osobito skup alata koji se koriste za isti posao. U pomorskom govoru znači “grupa radnika, družina mornara...”. Od 1630. riječ se koristi s prizvukom protuzakonitog, opasnog posla - “grupa osoba koja putuje zajedno”. Stengl. *gang* “put, prolaz...” < stnord. *gangr* “skup ljudi” < pragermanskog **gangaz* (cf. stsaksonski, stfrizijijski, nizozemski /Dutch/, danski /Danish/, stvnjem., nvnjem. - *gang*, gotski - *gagg* “ići, hodati...” < praie. osnove **ghengh-* “korak” (cf. sanskrt *jaṅghā* “noga, koljenica, trup...”, avestijski “*zanga-* “gležanj, članak na nozi”, lit. *zengiu* /*danas gauja*/ “dugi korak, krupno koračati”). Port. *gangue*, šved. *gänget*, norv. *gjengen* itd. (*The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 21989; John R. Clark Hall, *A Concise Anglo-Saxon Dictionary*. Cambridge: Cambridge University Press, 1894; reprint: University of Toronto Press, 1984; Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier Scientific Publishing Co., 1971; Anatoly Liberman, *Analytic Dictionary of English Etymology*. University of Minnesota Press, 2008; Ferdinand Holthausen, *Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1927; Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged*. Oxford: Oxford University Press, 1899; Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Tübingen: A. Francke Verlag, 1959).

⁵⁸ n.c.d. = nel dialetto croato ciacava (čakavo) parlato in Dalmazia, segnatamente nell’area delle città Spalato e di Zara, quale prestito linguistico italiano.

Prati (1968: 72).⁵⁹ Opširna Rosamanijeva natuknica *ganga* upućuje nas uglavnom na Trst, među lučke radnike (“compagnia di operai del porto”). *La ganga dei scarigadori del porto... Xe qua la Compagnia del Malgoverno, la ganga dei mati - che i magna, i bevi, i canta e i fa l’inferno* (Ro, 422). Pinguentini donosi i đenoveški *ghenga*. “Nel genovese *che genga!* ha lo stesso significato ironico. *A bordo de l’american, ogi lavorava dô ganghe*” (Pi, 148).

Vjerojatno je *ganga* u naše primorske govore stigla preko tršćanskog dijalekta. Na Visu **gānga** - “veselje, pijanka, zabava, smijeh, skup, društvo”; **gangōnji** - “veseljenje u društvu, provođenje u veselju, pijanki”; impf. **gāngat**: *Bīlo bi se išlo bōrkon u Stōnticu i onda se gangālo dvō, tri dōna*.⁶⁰ Na Braču **gānga** - “vesela klapa”. Pučišća: *U lavūr, a nē u gāngu!* Nerežišća: *Pōsli večēre išli smo u gāngi kroj selō*. Impf **gāngāt** - “velelo slaviti (uz jelo i piće)”. Pučišća: *Kal se vrōtin, gangāćemo dōn i nuōc*. Dračevica: *Gangāli smo nākon lēve trī dnī*.⁶¹ I ČDL (1, 228) donosi također **gānga** i **gāngāt** u istom značenju (lustige Gesellschaft, fröhlicher Haufen; fröhlich feiern). Bojanić i Trivunac za Dubrovnik imaju **gānga** - “grupa koja se zajednički provodi jedući i pijujući u nekom lokalnu ili u nečijoj kući” (*Sād je čijelā gānga pāsala krōz ulicu pjēvajūći*) i **gāngat** - “provoditi se na po lokalima u većem ili manjem društvu” (*Ōn po nōci gāngā, a po dānu spāvā*).⁶² U gradu Korčuli također nalazimo **gānga**, što se može usporediti sa **štrānbat** (< tršč. *strambizar*) - “provoditi se s društvom, ženama i sl.” (*Drago mu je štranba s kunpanijon i dohodi doma u svake ure*), zatim impf. **gāngat** (*Gangali su cilu noć i došli su doma u zoru*) i **gangīsta** - “bekrija” (*Nono je bi gangista, ma ne naki kakvi mu je unuk*).⁶³ U

⁵⁹ Vidjeti također Riccardo Naccari & Giorgio Boscolo, *Vocabolario del dialetto chioggiotto*. Chioggia-Venezia: Charis, 1982; Ernesto Kosovitz, *Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana*. Trieste: Tipografia Figli di C. Amati, 1889; reprint: Trieste: Libreria internazionale Italo Svevo, 1968.

⁶⁰ Andro Roki Fortunato, *Libar viškiga jazika*. Toronto: vlastita naklada, 1997: 119. I u Komiži to je “metež, galama”. Vidjeti: Joško Božanić, *Komiške facende - poetika i stilistika usmene nefikcionalne priče Komiže*. Split: KK, 1992: 285.

⁶¹ Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar, 2006: 148. U Selcima na Braču za **gānga** koristi se sinonim **drūžba**, a za impf. **gāngāt** i **gangāvāt** - **divertīt** (zabavljati se s društvom, provoditi se). Siniša Vuković, *Ričnik sēlašķēga gōvora*. Split: Laus, 2001: 107.

⁶² Mihailo Bojanić, Rastislava Trivunac, »Rječnik dubrovačkog govora.« *Srpski dijalektološki zbornik* 49 (2002): 71. Bego-Urban ima akcent **gānga** i primjer iz pjesme: *...gdje su one naše gānge što smo skupa proveli*. Melita Bego-Urban, *Da se ne zaboravi - riječi, pojmovi, uzrečice*. Čibača: Humanitarno društvo Župe dubrovačke, 2004: 70.

⁶³ Damir Kalogjera, Mirjana Svoboda, Višnja Josipović, *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber, 2008: 91, 398. U Lumbardi **gānga** - “veselo društvo, pijanka”. Roko Cebalo, *Razgovori na mrkenti. Stare lumbarajske riči*. Zagreb: vlastita naklada, 2005: 53.

splitskim rječnicima, naravno, uočava se akcenatska heterofonija - **gānga, gānga, gāngat, gangāt, gāngat**...⁶⁴

Inače, u uzvorskim vernakularima *ganga* je najčešće “veselica, grupna zabava, provod, bančenje, lumperaj i sl.”. **Gānga** - Iž, Poveljana (*Nočàs od nĵove gānge nisĵ mōga òka usnĵti*), Sali (*Čula se ganga ko vas nočaska, oli van se ċi prosila*), Prvić, Trpanj, sz. Boka, ji. Boka (*Nĕma ga trĵ dāna, sa gāngom je pošō pŭ Tĵvta i još ih nĕma. Kāko je lĵepo kantāla onā gānga de gŵsto da ih šlŵšāš. Bĵla ti je vĕlikā gānga, manitālo se, jĕlo i pĵlo do u ŵtro*)... **Gānga** - Unije, Rivanj (*Da ċe se svĵ muški veċerās skŵpiti i uċinĵti dobrŵ gāngu*). **Gānga** - Novi Vinodolski (*Bĵli su gānga za komĕdije dĕlat*), Medulin (*Jŵtros mu se spĵ er je bĵja u gāngi ċĵlu nōċ*). Ponegdje je samo posudenica iz tal. *brigata, compagnia* i to kao “klika, banda, družina” (npr. Rukavac - **gānga**, Bakarac - **gānga**, Pićan - **gānga**). U Omišlju prevladava “američki utjecaj”, **gānga** - “1. mala grupica naših radnika u SAD-u koji kao sustanari skupa žive u istoj sobi ili manjem stanu; 2. radna grupa kao brigada; 3. manja skupina istomišljenika koji se stalo družu”. Zanimljivo je da u Bejskoj Tramuntani (Beli) **gānga** može biti i “stado”. U Kaštelima se čuje i arhaizam **gānga** - “pjevanje prilikom blagoslova kuća”. Česti su primjeri s prefiksom *za-*: *zagāngat, zagangāvāt* i sl.⁶⁵

⁶⁴ Berezina Matoković, *Ričnik velovareškega Splita*. Split: vlastita naklada, 2004: 297; Edo Šegvić, *Naš dil Mediterana (Spliska rič)*. CD-ROM. Split: Naklada Bošković, 2007; Thomas F. Magner, Dunja Jutrović, *Rječnik splitskog govora*. Dubrovnik: Durieux, 2006: 49; Tonko Radišić, *Ričnik spliskog govora*. Santa Barbara: vlastita naklada, 1991 (*Žunta*, 1993; *Žunta*, 1997; Columna (MSB), Split, 2003. Rječnik akcentuirao Siniša Vuković u: *Ta lipa spliska rič* (301-409). Split: Škuna, 2002: 331).

⁶⁵ Za ovaj “pregled” korišteni su (s.v. *ganga*) ovi rječnici mjesnih govora: Žarko Martinović, *Rječnik govora otoka Iža*. Zadar: MH, 2005: 89; Ante Tičić, *Rječnik govora mjesta Poveljane na otoku Pagu (Libar povlĵanski besĵd)*. Zadar: MH, 2004: 112; Anka Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar: MH, 1993: 92; Lovre Vlahov, *Dalmatinski pučki ričnik*. Zagreb: Birotisak, 1996: 67; Frano i Ivo Ferenc, *Riči trpanjskog govora*, Split-Trpanj: vlastita naklada, 2001: 20; Srdan Musić, *Romanizmi u severozapadnoj Boki kotorskoj*. Filološki fakultet BU, tom 41. Beograd, 1972: 146; Vesna Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori - jugoistočni dio Boke kotorske*. Novi Sad: MBM-plas, 1998: 103; Vesna Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori - Budva i Paštrovići*. Novi Sad: MBM-plas, 1997: 96; Margita Nikolić, *Unije - kuželj vaf sarcu*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora, 2000: 124; Ladislav Radulić, *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: MH, 2002: 98; Josip i Gojko M. Sokolić-Kozarić, *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*. Rijeka-Novi Vinodolski: vlastita naklada, 2003: 68; Marija Peruško, *Rječnik medulinskog govora*. Medulin: Društvo kulturno umjetničkog stvaralaštva Mendula, 2010: 70; Zvonimir Turina i Anton Šepić, *Rječnik čakavskih izrava, područje Bakarca i Škrlejeva*. Rijeka: Riječko književno i naučno društvo, 1977: 55; Franjo Mohorovićić-Maričin, *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka-Opatija-Matulji: Adamić, 2001: 80; Šime Ružić Sudčev, *Pićan i pićonski idiom*. Pula: C.A.S.H, 1999: 35; Marijan Milevoj, “Gonan po nase”, *Rječnik labinske čakavice*. Labin: Mathias Flacius, 2006: 94; Ivan Mahulja, *Rječnik omišaljskoga govora*. Rijeka-Omišalj: RINAZ, 2006: 77; Nikola Velčić, *Besedar Bejske Tramuntane*, Mali Lošinj-Beli-Rijeka: Adamić, 2003: 115; Radojka Baldić-Đugum, *Beside kaštelske*. Kaštela: Muzej grada Kaštela, 2006: 78, 434.

Iz navedenih primjera proizlazi da smo *gangu* u smislu “družine”, pa onda “veselice”, najvjerojatnije preuzeli iz tršćanskoga. Zagorski dvostih (pjevanje) teško se može povezati s tim etimonom koji je potekao iz lučkog miljea. Istina, bilo je kontakata (migracija, nadničara), ali to i sa sociolingvističkog gledišta ne daje dovoljan razlog da se jedan etnomuzikološki “fenomen” nazove po “lumperaju” ili uopće “druženju”. Treba imati u vidu i činjenicu da ondašnji stanovnici Dalmatinske zagore i Hercegovine, a mahom su bili nepismeni i bez znanja stranih jezika, nisu imali razloga “uvoziti” tuđu (talijansku) riječ za njihov izvorni, samonikli umjetnički izraz. Po Alemku Gluhaku značenjski razvoj za tu posuđenicu išao bi ovako: “veselo društvo” > “društvo koje veselo pjeva” > “ono što društvo pjeva” > “posebna vrsta pjesme”.⁶⁶ Time nije riješeno pitanje etimologije.

Jedino što se logično nameće jest to da je folklorni (glazbeni) idiom *ganga* onomatopejskog postanja. To se manje-više dade naslutiti već od početka ovog teksta, iz mišljenja Mije Milasa, te Cvjetka Rihtmana, Ivana Glibote, Ankice Petrović i drugih etnomuzikologa. U literaturi prevladava mišljenje da je riječ *ganga* motivirana popratnim slogom *gan* ili njegovim varijantama s izmijenjenim vokalom. I po tzv. pučkoj etimologiji, koju ne treba uvijek olako odbacivati, *ganga* je ime dobila po slogovima koji se ponavljaju. Nosić drži da, kad bi navedeni slogovi motivirali riječ *ganga*, onda bi se ona pojavljivala i u varijantnim oblicima “genga, ginga, gnga, gonga, gunga” (1999: 76-77). Zašto? Možda zato što najčešće pratnja izgovara: *gan, gan...* Ili što je “narodnom uhu” upravo ta tvorba najmilija, jer daje najprikladniji “timbar”...

U *gangi* je inkorporiran zvuk imitiranja gusala. Nikola Buble (1992: 151) to ovako objašnjava:

“Ganga je po sadržaju i formi glazbena pojava koja je najvećim dijelom nastala tako što je pojednostavljenom obliku ojkanja (putničkog pjevanja, treskanja) inkorporiran zvuk oponašanja gusala, ili pak jednostavno pridodan part imitiranja zvuka gusala. Dakako da su u tom dinamičkom procesu prvotne dionice ojkanja doživjele stanovite promjene i na kraju dobile drukčiju ulogu, a time i ponešto izmijenile svoj glazbeni karakter. Navedenom ide u prilog činjenica da narod mahom drži da naziv *ganga* [dolazi] odatle što su do u razmjerno bližoj prošlosti uglavnom, a danas u mnogim prilikama, dok je glavni pjevač pjevao tekst u cijelosti, drugi pjevači (nije bilo nužno ni da znaju tekst) pjevali napjev na slogovima *gan-gan, gan-gan*; ponajvećma prema vokalima pjesme, hotimice imitirajući gusle (neki kažu još i diple i svirala). Otuda i danas, prema svjedočanstvima više istraživača, običaj da se za pjevanje onih

⁶⁶ Navedeno prema Mijatoviću (*Ganga*, 27).

koji prate, ‘voze’, ‘gangaju’, vodećeg pjevača na muklim vokalima ili slogovima, kaže da - ‘gusle’; otuda i uzrečica pjevača gange: *Ti pivaj, ja ću guslit (gudit)*”.⁶⁷

Uostalom, onomatopejskog postanja je i **òjkavica** (**òjkānje** ili **vòjkānje**, impf. **òjkat**), pjevanje po izvodenju oduljih tonova na slogu “oj” (*oj-øj-øj-øj; o-o...*) i dakako **réra** (*re-re*).

Ganga je - bez obzira koliko je po svom tonskom ustrojstvu gruba i “divlja” - među starijim pučanstvom područja na kojemu se pjeva omiljenija od svih drugih načina pjevanja, i kada smo u naslovu ovog teksta stavili “priprosto”, mislili smo na jednostavno, prostodušno, a nikako pogrdno. Stoga svakako treba dodati zapažanje o “ružnom završetku” fra Ivana Glibotića (1978):

”Nakon prvog svjetskog rata još je nešto ušlo u ovo pjevanje: ružni završetak. Prije je dvopjev završavao disonancom sekunde, kao i u ojkanju. I prije nego se uvelo ganganje, i kasnije. Međutim, najedanput se počelo završavati ovako: posljednji slog bi skliznuo za nekoliko tonova i momci bi, kao čovjek kad se napije dobra vina pa se otrese, izgovorili kreštavim glasom taj slog u glisandu ili portamentu, kako bi se izrazilo glazbenim rječnikom. To su uveli bijesni momci u piću i tako ostalo. Na žalost! Da je tomu tako, dokaz je žensko pjevanje. Ženske ne prave te ružne kadence, nego završavaju u čistoj i lijepoj sekundi, tako su prije činili svi. Stoga je daleko ljepše žensko ganganje od muškog... Kad bi se ispravili oni ružni i divlji završeci, i Nijemci bi ih rado slušali (sic!)”.

Na kraju, o sirovosti ili “surovosti” gange najbolje svjedoči ulomak iz crtice Joze Balića (1970):

“... Vanka nas [Cista Velika] dočekaše hladni nalet bure i posljednji akordi gange ‘je li Cista di je nekad bila’, što dopirahu iz jedne od onih ulica skrivenih tamom i suhozidinama. Još malo, kad vrh Vitrenika umre u nestajućem crvenilu zalaska dana, sunut će iz tih Kegeljovih, Mandarića, Burazinovih ulica, skupine momaka sildžija i silazeći na cestu javit će se na progonima kratkom gangom odlaska i otpozdrava. A ta njihova ganga nije umiljato katunsko ojkanje, što cure znade izmamiti na solare ni nabusito kreševsko pjevanje na dušak, kao ni tako brza i jecajuća ugljanska ganga s primjesama sinjske rere. To je ona po Krajini poznata ciska ganga, silovita i muška, što je čovjek najupečatljivije ponese iz jedne od tih četvrtastih kamenih kuća pri cesti, gdje poneka skupina sildžija listi bukaru za bukarom crnog vina reskog okusa, odlučna da te subotnje večeri, večeri od sila ne dere uzalud opanke preko ciske i katunske juti.

⁶⁷ U narodu i danas živi naziv *guslač* (*guslar, guslađa*) za onoga koji prati pjevača u gangi. **Güslār** (Imot, 121; Stud, 141).

Kad vrijeme postane neizdržljivo neprolazno, nešto stane u zraku, a bukara bukaru počne smjenjivati u suludom ritmu, javit će se iznenada gangom, riknut će neka okoprčna momčina 'krvi moja pasi te popili'. Šutljivi mrki pratioci zagangat će dugim punim glasovima, složno ojkajući pri prelomima. Prozorska stakla javit će se slabim treskom, zadrhtat će plamen svijeće, a ganga će pjevače i slušatelje na časak iznijeti na pradjedovske megdane, krv će silovito navrijeti u slijepe oči, vranim konjima suknut će modrikasti plamen iz nozdrva, zaigrat će u propnju zečki kad se uzengije krvnički zabodu u porebriću, pripašaju poleti ruka za drškom karikaša. S posljednjim akordima gange 'ako bi te dušmani prolili', poslanim zadnjom snagom glasnika, krv se polako vraća u tokove kao rijeka u korito nakon poplave.

Tada već sildžije stižu na odredišta. Neki krasom dolje, prema Balića docu, što mami daljinom, djevojkama i skrivenošću, neki hajdučkom oputinom padinom crnogradovinom obraslog Vitrenika prema kreševskim zaseocima, skrivenim u suhozidinama i gomilama iskrčenog kamenja sovure, neki ravno cestom istoku Crljivice sa sedam bunara za Provo i Lovreć, neki k zapadu prema Biorinama, Budimirima i Ugljanima. A neki za dešpet nadošloj buri bosanki prema Dobranjima i Svibu, preko ogoljelih posljednjih obronaka Kamešnice.

U zoru, kad se zakrvavi bilo Sidoče, kad se pijetli jave po drugi put nadmećući se u kukurijeku, a ogladnjelo goveče zabrenca bronzom prebirući ogrizine, vraćajući se sneni sa sila, zastat će sildžije časkom na progonima, smotati posljednji cigar škiye i ispod glasa javiti se otegnutom gangom povratka 'i sinoć sam moja željo živa'. Promukle glasove umornih pjevača primit će tišina objeručke, ojačat ih i poslati prema zaseocima..."

Kratice izvora i literature

Adok = *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, 1-2. Zagreb-Novı Sad: Matica hrvatska i Matica srpska, 1967.

Ajeti, 1961 = Idriz Ajeti, *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Djela BiH, knj. 3. Sarajevo: Balkanološki institut, 1961.

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1-23. Zagreb: JAZU, 1880-1976.

Balić, 1970 = Jozo Balić, »Postojbinom gange.« *Imotska krajina* 10 (1970): 6.

Barić, 1959 = Henrik Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Djela BiH, knj. 1. Sarajevo: Balkanološki institut, 1959.

BenRj = Julije Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića* (1-12, a-rzati). Zagreb: JAZU, 1985-1988.

BI = Franjo Iveković, Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, 1-2. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta, 1901.

Bo = Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia, 1856; reprint: Milano: Martello, 1971.

Bogat = Jerolim Kavanjin, *Bogatstvo i uboštvo*, prir. Josip Aranza, *Stari pisci hrvatski*, knj. 22. Zagreb: JAZU, 1913.

Bonifačić, 1957 = Nikola Bonifačić Rožin, »Šesti kontinent.« *Rad JAZU* 313 (1957): 235-278.

Buble, 1992 = Nikola Buble, »Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine.« *Imotski zbornik* 1 (1992): 143-163; *Bašćinski glasi - južnohrvatski etnomuzikološki godišnjak* 2 (1993): 125-158.

Budimir/Lovrić, 1999 = Stipan Budimir & Andrija-Željko Lovrić, »Poredbeni iskon i značenje gange i stećaka.« *Ognjište* 10 (1999): 346-351.

ČDL = Mate Hraste, Petar Šimunović i Reinhold Olesch, *Čakavisch-deutscher Lexikon*, 1-3. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1979-1983.

Ćaleta, 2007 = Joško Ćaleta, »Antropološki pregled glazbovanja.«, u: *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, ur. Joško Belamarić, Marko Grčić. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2007, 549-556.

Ćaleta, 2007a = Joško Ćaleta, »*Stavi prst u uvo, pa goni*: etnomuzikološki i antropološki pogled na glazbovanje dalmatinskog zaleđa.«, u: *Split i drugi - kulturnoantropološki i kulturnostudijski prilozi*, ur. Ines Prica i Tea Škokić. Zagreb: HED, 161-181.

Ćorović, 1923 = Vladimir Ćorović, »Napomene o albanskim tragovima u Hercegovini.«, u: *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, knj. 1, sv. 1-2, ur. Henrik Barić. Seminar za arbanasku starinu. Beograd, 1923: 201-205.

Dedijer, 1909 = Jevto Dedijer, *Hercegovina - antropogeografske studije*. Beograd: SKA, Srpski etnografski zbornik, 12, Naselja srpskih zemalja, knj. 6, 1909.

DicHab = Juraj Habdelić, *Dictionar ili Réchi Szlovenske zvezega ukup zebrane, u red postaulylene, i Diachkemi zlahkotene...* U Nemskom Gradczu: Pri odvetku Widmanstadiussa, 1670; reprint: Zagreb: KS, 1989.

Dict = Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595; reprint: Zagreb: NL, 1992.

Dizion = Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, prir. Petar Bašić. Ragusa: Stamperia privilegiata, 1785; 1. ed. Venezia: presso Cristoforo Zanne, 1728.

DjelaMD = Marin Držić, *Djela*, prir. Frano Čale. Zagreb: CKD, 1987.

Do = Mario Doria, *Grande dizionario del dialetto triestino - storico, etimologico, fraselogico*. Trieste: Il Meridiano, 1987.

Dobronić, 1915 = Antun Dobronić, »'Ojkanje'. Prilog za proučavanje geneze naše pučke popijevke.« *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 20/1 (1915): 1-25.

ERj = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1-4. Zagreb: JAZU, 1971-1974.

ESRJ, Vasmer = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, 1-4, (перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева). Москва: Прогресс, 1986-1987; Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1950-1958.

ESSJA, Trubačev = *Этимологический словарь славянских языков - Праслав. лекс. фонд* (Под ред. О. Н. Трубачева), 1-31. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук, 1974-2005.

EWA = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Straßburg: Karl J. Trübner, 1891.

EWS = Franc Miklošič (Fran, Franz Miklosich), *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1886.

Fancev, 1940 = Franjo Fancev, »Građa za pjesnički leksikon hrvatskoga jezika. *Začeti - začinati (začinavac – začinka)*.« *Građa za povijest književnosti hrvatske* 15 (1940): 182-200.

FGjSh = Kostaq Cipo i dr, *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e shkencave e RPS të Shqipërisë, 1954.

Fjalor = Abdullah Zajmi i dr, *Fjalor shqip serbokraotisht* (Albansko-srpskohrvatski rečnik). Prishtinë: Instituti albanologjik, 1981.

Ganga = Anđelko Mijatović, *Ganga - pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Tomislavgrad: Naša ognjišta, ²2004.

Gazo = Ivan Belostenec (Joannis Bēllosztēnēc), *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium...* Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740; reprint: 1-2. Zagreb: Liber-Mladost, 1972/3; Stari grad, 1998.

Glibotić, 1978 = Ivan Glibotić, »Naše ojkanje i ganganje.« *Imotska krajina* (15.9.1978).

GZM = *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*. Sarajevo, 1889.-1943.

HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, prir. Ljiljana Jojić, Ranko Matasović i dr. Zagreb: NL-EPH, ³2004.

HKT = Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*. Split: Knjižnica "Marije", ²1976.

HNPIKO = *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih (preštampane iz "Naše sloge" potporom "Matice hrvatske")*. Trst, 1880; reprint: Pazin: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", 1997.

HOL = *Hrvatski obiteljski leksikon*, 1-11, prir. Tomislav Ladan. Zagreb: EPH-LZMK, 2005.

Imocki = Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imockoj krajini*, prir. Vesna Čulinović-Konstantinović. Imotski: Matica hrvatska Imotski - HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, 1993.

Imot = Ivan Branko Šamija, *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*. Zagreb: Društvo Lovrećana, 2004.

IRHR = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*. Pula: ZUM, 1998.

JE = Vojmir Vinja, *Jadranske etimologije*, 1-3. Zagreb: JAZU-Školska knjiga, 1998-2004.

Jud = Marko Marulić, *Judita*, prir. Milan Moguš. Zagreb: EPH, 2008.

Kajtazi, 2008 = Veljko Kajtazi, *Romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i udruga "Kali Sala", 2008.

KašRj = Bartol Kašić (*Bartholomaeus Cassius, Bartolomeo Cassio*), Manuskript bez naslova (hrvatsko/čakavsko-talijanski rječnik). Rim, 1599 (?); *Hrvatsko-talijanski rječnik s konverzijskim priručnikom*, prir. Vladimir Horvat. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 1990.

Kraljević, IR = Ante Kraljević, *Uporaba stiha u gangi*. [http://www.ganga.hr/html/ ante_kraljeviae.html](http://www.ganga.hr/html/ante_kraljeviae.html) (posljednji pristup 20 siječnja 2008).

Kuba, 1898/9 = Ljudevit Kuba, »Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji (po stručnom svom putovanju iz g. 1890. i 1982).« *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 3 (1898): 1-16, 167-182; 4 (1899): 1-33, 161-183.

Kuhač, 1877-1883 = Franjo Kuhač, »Prilog za povjest glasbe južnoslovenske.« *Rad JAZU* 38 (1877): 1-78; 39 (1877): 65-114; 41 (1877): 1-48, 45 (1878): 1-49; 50 (1879): 44-95; 62 (1882): 134-186; 63 (1883): 71-112.

Kuhač, 1905-1909 = Franjo Kuhač, »Osobine narodne glazbe, naročito hrvatske.« *Rad JAZU* 160 (1905): 116-251; 174 (1908): 117-236; 176 (1909): 1-82.

LexJam = Andrija Jambrešić i Franjo Sušnik, *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples... Zagrebiae*, 1742; reprint: Zagreb: IHJJ, 1992.

Lovrić, 1997 = Andrija-Željko Lovrić, »Arhaična pučka predaja u 'cajkajšćini' brdskih sela na otoku Krku.« *Čakavska rič* 25/1-2 (1997): 167-199.

LPal = Franc Miklošič (Franz Miklosich), *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumüller, 1862-1865.

Lučin, 2002 = Bratislav Lučin, »Tekstološki i leksikološki prinosi Marulićevoj *Juditi*.« *Colloquia Maruliana* 11 (2002): 207-232.

Mann, 1948 = Stuart Edward Mann, *An historical Albanian-English dictionary*. London-New York: Longmans, Green and Co., 1948.

Marić, 1938 = Branko Marić (Marijić), »Pentatonika u bosansko-hercegovačkoj pučkoj muzici.« *Sv. Cecilija* 32/2 (1938): 37-39; 32/3 (1938): 73-76, 32/4 (1938): 114-115.

Marić, 1940 = Branko Marić (Marijić), »Iz područja gange.« *Napredak (Hrvatski narodni kalendar za godinu 1941)* 31 (1940): 41-46.

ME = *Muzička enciklopedija*, 1-3. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971-1977.

Mi = Luigi Miotto, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Trieste: LINT, 1991.

Milas, 1981 = Mijo Milas, *Asan-aginičin zavičaj - povijesno-kulturni kontekst narodne balade*. Imotski: Imotska Krajina, 1981.

Mirdita, 1976 = Zef Mirdita, »Knjiga o Ilirima.« *Republika* 32/6 (1976): 708-719.

MonSerb = *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, prir. Franz Miklosich. Vienna: Apud Guilelmum Braumüller, 1858.

Nosić, 1999 = Milan Nosić, »Podrijetlo riječi ganga.« *Riječ* 1/5 (1999): 74-80.

OER = *Osmojezični enciklopedijski rječnik - hrvatski, ruski, engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, latinski*, 1-8, ur. Tomislav Ladan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1987-2010.

Orel, 1998 = Vladimir E. Orel, *Albanian etymological dictionary*. Leiden: Brill, 1998.

P&S = Ivan Raos, *Prosjaci & sinovi*. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.

Palmotić = Džore (Junije) Palmotić, *Djela Gjona Gjora Palmotića*, 1-4, *Stari pisci hrvatski*, knj. 12, 13, 14 i 19. Zagreb: JAZU, 1882-1892.

Petrović, 1995 = Ankica Petrovic, »Perceptions of ganga.«, u: *The World of Music*, ur. Max Peter Baumann. *Journal of the International Institute for Traditional Music*, Berlin, 37/2 (1995): 60-71.

Pi = Gianni Pinguentini, *Nuovo dizionario del dialetto triestino - storico, etimologico, fraseologico*. Bologna: Cappelli, 1969; reprint: Modena: Del Bianco Editore, 2000.

Piccio, 1928 = Giuseppe Piccio, *Dizionario veneziano-italiano - con note grammaticali e fonologiche seguite da testi dialettali*. Venezia: Libreria Emiliana, 1928; reprint: Venezia: Filippi Editore, 1967.

Planine = Petar Zoranić, *Planine*, ur. Franjo Švelec, Josip Vončina, *Stari pisci hrvatski*, knj. 41. Zagreb: JAZU, 1988; *Planine*. In Venetia: appresso Domenico Farri, in contrata di S. Antonino, 1569; faksimil 1. izdanja. Zagreb: JAZU, 1952; *Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučetića Bendeviševića*, ur. Pero Budmani, *Stari pisci hrvatski*, knj. 16. Zagreb: JAZU, 1888.

Prati, 1968 = Angelico Prati, *Etimologie venete*. Venezia-Roma: Istituto per la collaborazione culturale, 1968.

Putanec, 1985 = Valentin Putanec, »Prilog za proučavanje aloglotema u hrvatskom ili srpskom jeziku: Marulićev hapaks *datati* = *zdatati* kao romanizam«, u: *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881-1956)*. Zagreb: JAZU, 1985: 409-414.

Putanec, 1991 = Valentin Putanec, »Dijalektalni dalmatinizam *datati/zdatati* od Marulića preko Kavanjina do naših dana.« *Čakavska rič* 19/2 (1991): 53-61.

Putanec, 2003 = Valentin Putanec, »Etimološki prinosi (29) - ...Ganga 'pjesma. pjevanje (i vrsta pjevanja)'.« *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29 (2003): 232-238.

RArb = Henrik Barić, *Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika*, I. dio (A-O). Zagreb: JAZU, 1950.

RazD = Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, knj. 9, 1940; novo izdanje: *O istarskim dijalektima*, prir. Jasna Vince. Pazin: Josip Turčinović, 2002 (rječnik 153-226).

RHT = Dragutin Antun Parčić, *Rječnik hrvatsko-talijanski*. Zadar: Narodni list, ³1901; reprint: Zagreb: ArTresor studio, 1995.

RibPrig = Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, prir. Frano Čale. Zagreb: Školska knjiga, 1974; *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, *Stari pisci hrvatski*, knj. 6. Zagreb: JAZU, 1874; *Djela Petra Hektorovića*, prir. Josip Vončina, *Stari pisci hrvatski*, knj. 39. Zagreb: JAZU, 1986.

Rics = Jose Voltiggi Istriani (Giuseppe, Josip Voltić), *Ricoslovník illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika*. Becs (Vienna): u pritesctenici Kurtzbecka, 1803 (izbor iz *Ričoslovníka*, u: *Bečka pisma* (135-261), ur. Zvanje Črnja. Pula-Rijeka, 1981).

Rihtman, 1958 = Cvjetko Rihtman, »O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine.«, u: *Rad Kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952.* Zagreb, 1958: 99-104.

Rihtman-Šotrić, 1970 = Dunja Rihtman-Šotrić, »Narodna muzička tradicija lištičkog područja.« *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH* 24-25 (1970): 363-417.

RjDZ = Ivica i Filip Gusić, *Rječnik govora Dalmatinske zagore i Zapadne Hercegovine.* Zagreb: vlastita naklada, 2004.

Rječosl = Joakim Stulli Dubrovčanin, *Rjecsòsloxje komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja* (Illir. Ital. Latin.), 1-2. Dubrovnik: po Antunu Martekini, 1806; reprint: München: Verlag Otto Sagner, 1985.

RjLZ = *Rječnik hrvatskoga jezika*, ur. Jure Šonje i dr. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža - Školska knjiga, 2000.

RKSS = Đuro Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, 1-3. Biograd: u Državnoj štampariji, 1863-1864; reprint: Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1962; Beograd: "Vuk Karadžić", 1975.

RMS = *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1-6. Novi Sad: Matica srpska, 1976-1976; drugo fototipsko izdanje, 1990.

Ro = Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano - dei dialetti parlati nella Venezia Giulia, in Istria, in Dalmazia, a Grado e nel Molfalconese.* Trieste: LINT, 1999.

RSA = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1-17, A-opovo). Beograd: SANU, 1959. i dalje.

Slav = Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 1-2. Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950.

SPH = *Stari pisci hrvatski.* Zagreb: JAZU/HAZU, 1869. i dalje.

SrRj = Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima.* Beč: Štamparija Jermenskog manastira, 1852; reprint: Beograd: Nolit, 1977.

StGj = Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore* [sabrana djela], 1-9. Prishtinë: Rilindja, 1986-1989.

Stud = Ivan Babić, *Studenački rječnik.* Studenci: Župni ured Studenci, 2008.

Tentor, 1925/6 = Mate Tentor, »Prilog Bernekerovu rječniku.« *Južnoslovenski filolog* 5 (1925/6): 202-214.

Tentor, 1950 = Mate Tentor, »Leksička slaganja creskoga narječja i slovenskoga jezika protiv Vukova jezika.« *Razprave*, Ljubljana, 1; cl. II: 69-92.

Term = Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu. Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo*. Split: Jadranska straža, 1933.

Tkalčić, 1892 = Ivan Tkalčić, »Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj.« *Starine JAZU* 25 (1892): 1-102.

Ujević, 1996 = Ante Ujević, *Lovrečka ganga*. Lovreć-Zagreb: Osnovna škola S. S. Kranjčevića-Biakova, 1996.

Van = Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, prir. Ljiljana Jojić. Zagreb: NL, Zagreb, ³2009; CD-ROM, 2004; *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: NL, ³2000; CD-ROM, NL-EPH, 2007.

Vetranović, 1871/2 = Mavro Vetranović, *Pjesme*, prir. Vatroslav Jagić i Đuro Daničić, *Stari pisci hrvatski*, knj. 3-4. Zagreb: JAZU, 1871, 1872.

Vrbnik = Ivan Žic, »Vrbnik na otoku Krku - narodni život i običaji.« *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 4/2 (1899): 221-243; 5/1 (1900): 51-83; 5/2 (1900): 201-252; 6/1 (1901): 1-52; 6/2 (1901): 161-186; 7/2 (1902): 295-353; 15/2 (1910): 161-203; 20/1 (1915): 89-121; 20/2 (1915): 254-284; 21/1 (1916): 17-45; 33 (1949): 5-74; reprint: Rijeka-Zagreb-Krk: Adamić, 2001.

Vuković, 2005 = Mladen Vuković, »Gangaši naši prvi etno glazbenici.«, u: *Zavičajno blago u funkciji razvoja Zabiokovlja*, prir. Anđelko Mrkonjić. Split: Književni krug, 2005: 117-134.

ZbNŽO = *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 1-54. Zagreb: JAZU/HAZU, 1896-2000.

Žganec, 1951 = »Osnovni stilovi hrvatskih narodnih pjesama.«, u: *Hrvatske narodne pjesme i plesovi*, sv. 1, ur. Vinko Žganec i Nada Sremec. Zagreb: Seljačka sloga, 5-9, 1951.

Napomena: Kratice koje se nalaze u tekstu, ovdje su označene masnim slovima na početku retka. Ostala literatura - uglavnom ako se radi o uputnicama ili rječnicima mjesnih govora - navodi se u bilješkama.

GANGA: ETYMOLOGY OF THE POLYPHONIC SINGING IN DALMATIAN ZAGORA

SREĆKO LORGER

Summary

Ganga is most typical of the central part of the Dinara region and is commonly described as “crude, primitive, non-standard, untempered” polyphonic singing of closely-knit intervals. Relevant literature offers a number of theories concerning the etymology of the word. Attempts to derive *ganga* from the Slav lexical pool carry little conviction despite a series of formal and semantic analogies (e.g. verb *ganati* in the meaning: song, speech, story, joke, fortune telling, riddle etc.). Some authors argue that it derives from the German word *Gesang*, or even from the Latin verb form *canto*. According to the recent widely accepted assumption, the word *ganga* came from the Albanian language as an Illyrian residue. In the coastal vernaculars *ganga* is most often described as “celebration, party, entertainment, bacchanals, revels etc.”, most likely borrowed from the Trieste idiom (It. *ganga* < Eng. *gang*, or jargon forms *ghega*, *ghenga*). The distich from the Dalmatian Zagora can hardly be correlated with an etymon of the harbour provenance. The author concludes that this folklore idiom is of onomatopoeic origin and incorporates the sound imitating the *gusle*, and that the word is motivated by the accompanying syllable 'gan' or its variants with alternating vowel.

